A.C. Joshi Library
P.U. Chandigarh

MSS No. 193 Subject Language

Name of MSS Sārasvata
सारस्वत प्रक्रिया

Author – –

Period – – Folios 62

Script Sanskrit Source Prithipal Singh, Amritsar

Missing Folios – –

ग्र० प्र०:

सारस्वत प्रक्रिया

Saraswata Prakriya

39

193

193

ॐ
सा॰
१

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ सरस्वत्यै नमः ॥ ॐ श्रीकृष्णाय नमः ॥ ॐ अथ विभ
क्तिर्विभाव्यते सा द्विधा स्यादिस्त्यादिश्च विभक्त्यंतं पदं तत्र स्यादिविभक्तिर्ना॰
म्नो योज्यते अविभक्तिनाम विभक्तिरहितं धातुवर्जितं चार्थवच्छब्दरूपं नामो
च्यते कृत्तद्धितसमासाश्च प्रातिपदिकसंज्ञा इति केचित् तस्मात् सि औ ज॰
स् १ अम् औ शस् टा भ्यां भिस् ३ ङे भ्यां भ्यस् ४ ङसि भ्यां भ्यस् ५ ङस्
ओस् आम् ६ ङि ओस् सुप् ७ तस्मान्नाम्नः परा स्यादयः सप्त विभक्तयो भवं
ति तत्रार्थमात्रैकत्वविवक्षायां प्रथमैकवचने देवासि इति स्थिते इकार उ
च्चारणार्थं प्रयोजनं सेरा इति विशेषणार्थं स्रोर्विसर्गः सकाररेफयोर्विसर्जे

ॐ

नीयादेशोभवति अथातोरसेपदान्तेच देवः द्वित्वविवक्षायां शेशौ देवौ
देव बहुत्वविवक्षायांजस जकारस्येत्संज्ञायोलोपः प्रयोजनजकारजसीतिहत्ता
विशेषणार्थः देवअसइतिस्थिते सवर्णोदीर्घः सोर्विसर्गः देवाः अकाराज्ज
सोःस्वत्कृकाविहत्कव्यः छंदसि देवासः ब्राह्मणासः द्वितीयैकवचनेदेवअम्
इतिस्थिते अमिपूर्वसे समानाऽन्तरयोअम्पासोऽकारस्यलोपोभवति दे
वं देवौ बहुवचनेदेवशस इतिस्थिते शकारःशसीतिसूत्रविशेषणार्थः
सोनःपुंसः पुलिंगात्समानाऽन्तरस्यशसस्सकारेनकारादेशोभवति शसि स्य
आकारेपरेपूर्वस्यदीर्घोभवति यदादेशास्तद्वद्भवति देवान् ननवर्णामात्रवि

कृष्णः

सा॰ २॰ २

यौ देवान् तृतीयैकवचने देवटाइतिस्थिते टकारोऽनुबंधः देनेतिविशेषणाभा
र्थः देन् अकारात्परस्याइनभवति अग्रय देवेन अदि अकारस्याभवतिभ
कारेपरे देवाभ्यां अकारात्परस्यभिसोभकारस्याकारादेशोभवति अग्रय देव
पसइतिस्थिते पचेष् स्वार्विम॰ देवैः अकारस्यभिसिक्रेदस्यैकारोवक्तव्यः दे
वेभिः कर्णेभिः चतुर्थ्येकवचनेदेवङे॰ इतिस्थिते ङकारोऽङि॰कार्यार्थसर्वत्र दे
रक् अकारात्परस्यङेऽत्यस्याकारा॰ यस्विवङते अकारस्यपत्नंभवति सका
रेभकारेचपरेवङतेसति देवेभ्यः पंचम्येकवचनेदेवङसि॰इतिस्थिते ङसिरत
अकारात्परेङ॰सिरत्भवति दीर्घः देवात् देवाभ्यां देवेभ्यः षष्ठ्येकवचनेदे

मोभवति कित्वाश्रंते यङ्गृ देवाय देवाभ्यां२

२

वङ्स इतिस्थिते ङसः स्य अकारात्परस्य ङसः स्यो भवति देवस्य ओसि अका
रस्य ओ ओसि परे एत्वं भवति देवयोः नुडामः समानात्परस्यामो नुडागमो भवति
टित्वादादौ णकार उच्चारणार्थः टकारः स्थानेनेमार्थः नामि नामिपरे पूर्व
स्य दीर्घो भवति देवानां सप्तम्येकवचने देव ङि इतिस्थिते अइए देवे देव
योः षकारस्येत्संज्ञायां लोपः किलात्षः सः कृतस्य कवर्गादिल यणाद्धा
ताडन्तस्य केनाविसृष्टेणाकृतस्य सकारस्य षकारादेशो भवति देवेषु आमं स्य
त्रणे सिर्धिः आमंत्रणमभिमुखीकरणं तस्मिन्नर्थे विहितः सिर्धिसंज्ञो भ
वति समानाद्धेर्लोपोधातोः यौगिकशब्दः समानादन्तस्य धेर्लोपो भवत्य

सा॰ सू॰ २

धातो अभिमुखाभिव्यक्तये हेशब्दस्य प्राक् प्रयोगः हे देव हे देवौ हे देवाः
एवं घटपटस्तंभकुंभनरहरजवरकलभ कलभ कलशादयः कुंडगोविंदवासु
देवदामोदरविश्वंभरसर्वात्मकृष्णकुंदादयो प्यकारांताः पुल्लिंगा एते देववत्
ज्ञेयाः सिद्धेति अकारांतानामपि सर्वादीनां तु विशेषः सर्व विश्व उभ उभय अन्य
कतर अन्यतर इतर डतम डतर डतम कतम सम सिम नेम एक पूर्व पर अव
र दक्षिण उत्तर अपर अधर स्व अंतर त्यद् तद् यद् एतद् इदम् अदस्
भवत् द्वि किम् युष्मद् अस्मद् एते सर्वादयस्त्रिलिंगाः तत्र पुल्लिंगा एतेषां रूपं नेयं सेनुणक॰
सर्वः सर्वौ जसि सर्वादेरकारांतात्परो जस इ भवति गुरुसिद्धं सर्वे ।

ननु सर्वशब्दस्य सर्वतः कीदृशो रूपं यातं सर्वे तद्धि जसीति सत्वेन अकारनिमित्तमिकारं पातं सन्निपातलक्षणो विधिरनिमित्तं तद्विघातस्येति

ङस्यः। सर्वे सर्वं सर्वौ सर्वान् इति स्थिते। ष्टुर्नो णोऽनंते। षकारेफऋ
वर्णेभ्यः परस्य नकारस्य णकारादेशो भवति। अंते स्थितस्य न भवति। सर्वान्
इत्यादौ न भवति। अवकुप्वंतरेऽपि। अवप्रत्याहारेण कवर्गेण पवर्गेण च।
मध्ये व्यवधानेऽपि भवति नान्येन। सर्वेण सर्वाभ्यां सर्वैः। सर्वादेः स्मट्। स
र्वादेरकारांतात्परस्य ङे इत्यस्य स्मडागमो भवति। ङेये। सर्वस्मै सर्वाभ्यां स
र्वेभ्यः। अतः। सर्वादेरकारांतात्परस्यातः स्मडागमो भवति। सर्वस्मात् स
र्वाभ्यां सर्वेभ्यः सर्वस्य सर्वयोः सुडामः। सर्वादेरकारांतात्परस्यामः सु
डागमो भवति। सर्वेषां ङिः स्मिन्। सर्वादेरकारांतात्परस्य ङिः स्मिन् भवति। सर्व।

परिभाषा प्रवर्तते ननु सन्निपातलक्षणो विधिरनिमित्तं तद्विघातस्येति परिभाषा सन्निपातः १

वा चं च किमर्थं

तद्धि सन्निपातपरिभाषा बाधा ... निवर्तमिति चेन्न वैयाकरणानां मनीषिणां प्रमाणी संदिग्धं वाक्यं ... निर्देशान् ... सन्निपात ...

सा॰
४

स्मिन् सर्वयोः सर्वेषु हे सर्व हे सर्वौ हे सर्वे एवं विश्वादीनामेकशब्दपर्यंता
नां सर्वशब्दवद्रूपं ज्ञेयं उतरउतमौ विहाय तौ प्रत्ययौ ततस्तदंताः शब्दा आ
प्याः सर्वादीनां त्रिनवानां जस्ङ्स्कारो वा वक्तव्यः सर्वे सर्वाः पूर्वे पराः इ
त्यादि ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ वा वक्तव्यौ सर्वस्मात् सर्वात् सर्वस्मिन् (स
र्वे सर्वस्मिन्) सर्वे शेषं सर्ववत् प्रथमचरमतयायडल्पार्द्धकतिपय
नेमानां जस्ङ्स्कारो वा वक्तव्यः प्रथमे प्रथमाः शेषं देववत् नेमे नेमाः
शेषं सर्ववत् तयायडौ प्रत्ययौ विहाय द्वितीयशब्दस्य ङेङसिङ्स्सु वा व
क्तव्यं द्वितीयस्मै द्वितीयाय द्वितीयस्मात् द्वितीयात् द्वितीयस्मिन् द्वि

तीये शेषं देववत् यवंत्तीयः उभशब्दोनित्यंद्विवचनांतः उभौ उभे उभौ उ
भौ उभाभ्यां उभाभ्यां उभाभ्यां उभयोः उभयोः उभयशब्दस्य द्विवचनं नास्तीति एकोऽप्यवयवी इति वदंति इतिविं
के अस्तीत्यन्ये उभयः उभये उभयं उभयान् उभयेन उभयैः उभयस्मै उ उभयेभ्यः उ
भयस्मात् उभयेभ्यः उभयस्य उभयेषां उभयस्मिन् उभयेषु अकारांतपु
लिंगो मासशब्दः पूर्ववद्देववत् मासस्यलोपोवा मासशब्दस्याकारस्यलोपो
वाभवति सर्वासुविभक्तिषु परेषु हसेपः सेर्लोपः हसांतादीर्घंतोऽद्वयपरस्य
सिर्लोपोभवति माः मासः मासौ मासः मासाः मासं मासं मासौ मासौ मा
सः मासान् मासा मासेन माभ्यां स्तोर्विसः आदेवेलोपश्च मासाभ्यां मा

हसत्यईयच हसेपः तस्मात् हसेपः

सा० ५

भिः मासैः मासे मासाय माभ्यां मासाभ्यां माभ्यः मासेभ्यः मासः मासात् मा
भ्यां मासाभ्यां माभ्यः मासेभ्यः [redacted] मासः मासस्य मासोः मासयोः मासां मासानां मासि मासे
मासोः मासयोः मासु मासेषु हेमाः हेमास हेमासौ हेमासौ हेमासः हेमा
साः आकारांतःसोमपाशब्द सोमपाः सोमपौ सोमपाः आधातोरितिविश
वर्णाद्वेर्लोपोनास्ति हेसोमपाः हेसोमपौ हेसोमपाः सोमपां सोमपौ
आतोधातोर्लोपः धातुसंबंधिनआकारस्यलोपोभवतिशसादौस्वरेपरे सो
मपः सोमपा। सोमपाभ्यां सोमपाभिः सोमपे सोमपाभ्यां सोमपाभ्यः

सोमपः सोमपाभ्यां सोमपाभ्यः सोमपः सोमपोः सोमपां सोमपि सोमपोः सो
मपासु एवंकीलालपाः शंखध्मा विश्वपाः हिंसपाः मधुपाः प्रभृतयः इकारांतः
पुंलिंगो हरिशब्दः हरिः शेषः इश्चउश्चइउ इकारांताडुकारांताच्चपरेऔश्रुआप
घेतेरउभवतः हरी एशोजसि इकारांतस्यउकारांतस्यजसिपरेएकारओकार
श्चभवतः एङ्ग्रय हरयः यौ इकारांतस्यउकारांतस्यचधिविषयेएकारओका
रश्चभवतः हेहरे हेहरी हेहरयः हरिं हरी हरीन् टानास्त्रियां इकारां
ताडुकारांताच्चपरष्टानाभवत्यस्त्रियां हरिणा हरिभ्यां हरिभिः ङिति
इकारांतस्यउकारांतस्यचङितिपरेएकारओकारश्चभवतः आयादेशः हर

ये हरिभ्यां हरिभ्यः ङसिङसोरेस्य परेऽग्न्यंतत्तरस्य ङसिङसो रकारस्य लोपो
सा० भवति हरेः हरिभ्यां हरिभ्यः हरेः हर्योः हरीणां ङेरौङित् ङङ्यामन्ततर
९ स्य ङेरौ भवति सखिङित् ङिति दे ङितिपरे देर्लोपो भवति हरौ हर्योः हरिषु
एवमग्निकविरविगिरिहरिकलिमुनिमणिप्रभृतयः उकारान्तास्त्वविस्तवे
णवायुभानुवस्त्रभस्मपटुप्रभृतयः एतैरेवमुक्तैः सिद्ध्यंति भानुः भानू भानवः
भानुं भानू भानून् भानुना भानुभ्यां भानुभिः भानवे भानुभ्यां भानुभ्यः
भानोः भानुभ्यां भानुभ्यः भानोः भानोः भान्वोः भानूनां भानौ भान्वोः भानुषु हे
भानो हे भानू हे भानवः सखिशब्दस्य भेदः सेर्डोधेः सखिशब्दस्य सेर्डौ

षष्ठे निर्दिष्टः षष्ठीनिर्दिष्टः तस्य षष्ठीनिर्दिष्टस्य

भवति सखिन् इतौ हिलोपः सखा अयेरितिविशेषणादेकारो विधि
षये हे सखे यैसख्युः सखिशब्दस्यैकारादेशो भवति पंचसु परेषु ष
ष्ठीनिर्दिष्टस्यादेशास्तदंतस्य ज्ञेयः आयादेशः सखायौ द्विवचनस्य वा छं
दसि द्विवचनस्य औकारस्य आ भवति वेदे सखाया सखायः सखायं स
खायौ सखीन् सखिपत्योरीङ् सखिपतिशब्दयोरीङागमो भवति टाङे
ङिषु परतः दीर्घत्वान्नानान भवति सख्या आगमयमनित्यमिति न्याया
त् सखिना सखिभ्यां सखिभिः सख्ये सखिभ्यां सखिभ्यः ङसेङुः सखि
पतिशब्दयोरीङागमो भवति ङसिङसोः ईकारे परे सख्युः अस उ इति स्थिते

सा॰ पू॰ ८

ओतोउउः ओकारांतात्परस्य ङसिङसोरकारस्य उकारो भवति सचजित् स
ख्युः सखिभ्यां सखिभ्यः सख्युः सख्योः सखीनां सप्तम्येकवचने ङेरौ ङिदि
तौकारे कृते सखिपत्योरीणामो भवति सख्यौ सख्योः सखिषु एकदेशोपुरु
षविकृतमनन्यवत् अमनभवति कितुसंबोध्याञ्चैवभवतिननुगार्हवः पति
शब्दस्यप्रथमाद्वितीयोहरिशब्दवत्प्रक्रिया तृतीयादौतुसखिशब्दवद्वक्तव्यः
पतिः पती पतयः पतिं पती पतीन् पत्या पतिना पतिभ्यां पतिभिः पत्ये
पतिभ्यां पतिभ्यः पत्युः पतिभ्यां पतिभ्यः पत्युः पत्योः पतीनां पत्योः प॰ पत्यौर
तिषु हेपते हेपती हेपतयः पतिरिसमासेसखिशब्दवद्वक्तव्यः ततःसमा

संतस्यनादयोभवंति प्रजापतये रत्यादिशेषंहरिवत् द्विशब्दोनित्यंद्विवच
नांतः द्वितीयेरतिस्थिते त्यदादेष्टेरत्वादेौ मदादेष्टेरकारोभवतिस्यादौपरे द्वौ
द्वौ द्वाभ्यां द्वाभ्यां द्वयोः द्वयोः त्रिशब्दोनित्यंबहुवचनांतः पद्येजसि त्रयः
त्रीन् त्रिभिः त्रिभ्यः त्रिभ्यः त्रिभ्यः त्रेस्त्रयः त्रिशब्दस्यत्रयआदेशोभवतिना
मिपरे ह्रिदंतस्यवक्तव्यः त्रयाणां त्रिषु कतिशब्दोनित्यंबहुवचनांतःत्रि
लिंगेषुसमद्रूपं जसशसोर्लुक् कतिशब्दात्परयोर्जसशसोर्लुक्भवति लु
किनतन्निमित्तं लुकिसतितन्निमित्तंकार्यनभवति कति कति कतिभिः क
तिभ्यः कतिभ्यः कतिभ्यः कतीनांकतिषु ईकारांतोपुलिंगोसुश्रीशब्दः सु

ननु त्रेः षष्ठ्येकवचनं कित्यारोनकथनं नर्हि त्रिशब्दोनित्यंबहुवचनंनतुशब्दानि देशोत्रिनामकस्यचित्र तन्न हरिवत्पर
त्वान्निरिवत्

सा॰स॰ ८

श्रीः य्वोर्धातोरियुवौ स्वरे धातोरीकारोकारयोरियुवौ भवतः स्वरे परे सुश्रि-
यौ सुश्रियः सुश्रियं सुश्रियौ सुश्रियः हे सुश्रीः हे सुश्रियौ हे सुश्रियः सु-
श्रिया सुश्रीभ्यां सुश्रीभिः सुश्रिये सुश्रीभ्यां सुश्रीभ्यः सुश्रियः सुश्री-
भ्यां सुश्रीभ्यः सुश्रियः सुश्रियोः सुश्रियां सुश्रियि सुश्रियोः सुश्रीषु ए-
वं सुधीप्रभृतयः सुधीः सुधियौ सुधियः हे सुधीः एवं ऊकारांतोपि स्वयं-
भूशब्दः स्वयंभूः स्वयंभुवौ स्वयंभुवः स्वयंभुवं स्वयंभुवौ स्वयंभुवः [illegible]
[illegible] स्वयंभुवा स्वयंभूभ्यां स्वयंभूभिः स्वयंभुवे स्वयंभूभ्यां स्वयंभू-
भ्यः स्वयंभुवः इत्यादि सेनानीशब्दविशेषः ह्रस्वादेः स्वरादेर्न विशेषः

स्या

ध्वौवा धातोरवयवसंयोगसर्वौयस्मादीकारोह्रकारोस्वनास्तितदंतस्यानेकव
रस्यौकारस्यै कारस्यच यकारवकारौभवतः स्वेपरेवर्षाभूकारभूपुनर्भूश्र
तिरिक्तभूशब्दंवर्जयित्वावाग्रहणादियंविवक्षा सेनानीः सेनान्यौ सेना
न्यः सेनान्यं सेनान्यौ सेनान्यः सेनान्या सेनानीभ्यां सेनानीभिः से-
नान्ये सेनानीभ्यां सेनानीभ्यः सेनान्यः सेनानीभ्यां सेनानीभ्यः सेनान्यः
सेनान्योः सेनान्यादीनांवामोनुट्वक्तव्यः सेनान्यां वा सेनानीनां ग्रा
मः ग्रामंताननादीवंताशब्दोत्तरस्यङेरामादेशोभवति सेनान्यां सेनान्योः
सेनानीषु हेसेनानीः हेसेनान्यौ हेसेनान्यः एवंग्रामणीप्रभृतयः वा

सा॰स॰
५

तप्रमीशब्दस्यविशेषः वातप्रमीः वातप्रम्यौ वातप्रम्यः अमिवातप्रमीमा
ङ्शशिवातप्रमीनिति ङौत्ववातप्रमीशेषंग्रामणीशब्दवद्विद्धिः । उकारा
न्तयवलूशब्दः यवलूः यवल्वौ यवल्वः हेयवलूः वर्षाभूर्वर्जनादिति
वर्षाभूः वर्षाभुवौ वर्षाभुवः हेवर्षाभूः इत्यादि अनेकस्वराभावात् नीः
शब्दात् य्वोर्धातोरियुवौस्वरेनीः नियौ नियः लूः ल्वौ ल्वः हेलूः इत्या
दि ऋकारांतः पुंलिंगः पितृशब्दः सेरा ऋकारांतात्परस्यसेराभवति स
चङित् पिता अर्पंचमे ऋकारांतस्यारभवतिपंचमस्यादिषुपरेषु पित
रौ पितरः येरुर् ऋकारांतात्परस्ययेरुरभवति सचङित् हेपितः हेपितर

संनिपातलक्षणोविधिरनिमित्तंतद्विघातस्य इ प्रवर्ते
सेरा इत्यातेऋतोस्यचाङिन्नस्यादेवर

पितृभ्या १

रौ हे पितरः पितरं पितरौ पितॄन् पित्रा पितृभ्यां पितृभिः पित्रे पितृभ्यः
पितुः पितृभ्यां पितृभ्यः पितुः [illegible] पित्रोः पितॄणां ॥ ऋ
कारस्य अर् भवति ङिपरे पितरि पित्रोः पितृषु एवं जामातृभ्रात्रादयः
नृ वीनामि दीर्घः नशब्दस्य नामि परे वा दीर्घो भवति नृणां नॄणां शेषं पि॰
तृवत् कर्तृशब्दस्य पंचसु विशेषः स्यात् ॥ सकारान्तप्रत्ययसंबंधिन ऋ॰
कारस्य आर् भवति पंचसु परेषु कर्तार् सि रनिस्थिते यदादेशस्तद्वद्भवति ॥
सेराः ङित्वाद्धिलोपः कर्ता कर्तारौ कर्तारः कर्तारं कर्तारौ कर्तॄन् शेषं ॥
पितृवत् एवं होतृपोतृपचतृगोमथातृभोक्तृवक्तृभवितृनप्तृप्रशास्तृप्रभृत

क्रोष्टारौ २

स्रा॰
१०

यः तृज्प्रत्ययांतस्य कार्यं वत् उकारांतस्यापि क्रोष्टुशब्दस्य पंचसु पि तृत्प्रत्ययां
तस्यैव रूपं वक्तव्यं क्रोष्टा क्रोष्टारः अथवा विति विशेषणाद्धेः अत्र न भवति किंतु
यो स्तोकारः हे क्रोष्टो हे क्रोष्टारौ हे क्रोष्टारः क्रोष्टारं क्रोष्टारौ शसि तृप्रत्यय
वद्भावाभावात् क्रोष्टून् तृतीयादौ स्वरादौ तृप्रत्ययांतता वा वक्तव्या क्रोष्ट्रा
वा क्रोष्टुना क्रोष्टुभ्यां क्रोष्टुभिः क्रोष्ट्रे क्रोष्टवे क्रोष्टुभ्यां क्रोष्टुभ्यः क्रोष्टुः ।
वा क्रोष्टोः क्रोष्टुभ्यां क्रोष्टुभ्यः क्रोष्टुः वा क्रोष्टोः क्रोष्ट्रोः क्रोष्टरि क्रोष्टौ । क्रोष्ट्रोः २ क्रोष्टूनां
नुडागमे कृते ह्रस्वादित्वात् तृवद्भावो नास्ति कृताकृतप्रसंगी यो विधिः स नित्यः नि
त्यानित्ययोर्मध्ये नित्यविधिर्बलवान् क्रोष्ट्रोः क्रोष्ट्वोः क्रोष्टु उकारांतालं

रायाः रैः रै स च भ च भ्यो ॥

वर्णांतापैकारांताश्चप्रसिद्धाः ऐकारांतःपुलिंगः स्वरैशब्दः रैरसि रैशब्द।
स्यैकारः स्यात्सकारभकारादौ विभक्तौपरतः स्वरादौ सर्वत्रायादेशः स्वराः स्वरायौ
स्वरायः स्वराया स्वराभ्यां स्वराभिः हे स्वराः हे स्वरायौ हे स्वरायः इत्यादि प
वमतिरैशब्दः ओकारांतःपुलिंगोगोशब्दः ओरौ ओकारस्यौकारादेशोभव
तिपंचस्वपरेषु गौः गावौ गावः हे गौः हे गावौ हे गावः अमिशसि ओकार
स्यात्वंभवति अमिशसि च परे गां गावौ गाः गवा गोभ्यां गोभिः गवे गोभ्यां
गोभ्यः ङसङस्योरुत्वं अकारलोपः गोः गोभ्यां गोभ्यः गोः गवोः गवां ओसौगोरौ
मोनुट् अतोवर्त्तमानस्यगोशब्दस्यामोनुडागमोभवति गोनां गवि गवोः

स्वरायेः स्वरायोः स्वरायैः ॥

गामित्यत्र गाकथंन्नश्रतिचेचनतामरापिा इत्याले ॥

सा॰
११
स्व

गोषु एवं स्त्र्योशब्दः स्त्र्यौ स्त्र्यावौ स्त्र्याव इत्यादि ऐकारांताः पुलिंगो ग्लौ
शब्दः तस्य हसादौ विशेषः स्वरादौ वादेशः ग्लौः ग्लावौ ग्लावः हे ग्लौः हे
ग्लावौ हे ग्लावः ग्लावं ग्लावौ ग्लावः ग्लावा ग्लौभ्यां ग्लौभिरित्यादि इति
स्वरांत पुलिं[illegible]ः ॥ अथ स्वरांत स्त्रीलिंगाः ॥ प्रदर्श्यंते अ[illegible] आकारांतो गंगाशब्दः
तस्य च नाम संज्ञायां प्रथमैकवचने सि आपः आवंतात् परस्य सेर्लोपो भवति
गंगा औरी आवंतात् परः औ ईकारमापद्यते अ इ ए गंगे गंगाः धिरिः आवंता गंगां गंगे गंगाः २
त्परतो धिर्भवति हे गंगे हे गंगे हे गंगाः [illegible] टौसोरे आवं
तस्य टौसोः परयोरेत्वं भवति अयादेशः गंगया गंगाभ्यां गंगाभिः ङितां य

११

नन्वावन्तः स्त्रियाँ मित्यत्र आवन्तः स्त्रियां तदेव चेन्नन्तः किं अहेमा ज्ञाला नेपथ्ये सद्मन्य वं ते वे यकारत्ता शंकितः

ट् आवंतात्परेषां ङितां वचनानां यडागमो भवति टकारो देशनियमार्थः गंगा
ये गंगाभ्यां गंगाभ्यः गंगायाः गंगाभ्यां गंगाभ्यः गंगायाः गंगयोः गंगानां
आम्नेः आवंतात्परस्य ङेः आमादेशो भवति गंगायां गंगयोः गंगासु एवं श्रद्धा
मेधा शाला माला हेला दोला धाराप्रभृतयः अंबादीनां धौ ह्रस्वः अम्बादी
दीनां आबंतानां धौ परे ह्रस्वो भवति हे अंब हे अक्क हे अल्ल हे अज्ज उल्लकवती
नां प्रतिषेधो वक्तव्यः हे अंबाडे हे अंबाले हे अंबिके सर्वादीनां ङित्सु वि
शेषः आवंतः स्त्रियां आकारांतात्सर्वनाम्नः स्त्रियां वर्तमानात् ङितां स्याडागमो भव
ति एकाररयिकार्यार्थः सर्वा सर्वे सर्वाः सर्वां सर्वे सर्वाः सर्वया सर्वाभ्यां

सा. सर्वाभ्यः सर्वाभिः घेतौ च आवे तास्वादेः परस्य पदस्य सागमो भवति सर्वस्याचायोः कारो
१२ भवति सर्वस्यै सर्वाभ्यां सर्वाभ्यः सर्वस्याः सर्वाभ्यां सर्वाभ्यः सर्वस्याः सर्वयोः आपः
आवंतात्परस्यामः सागमो भवति सर्वासां आम्ङेरुत्सामाम् सर्वस्यां सर्वयोः स
र्वासु हे सर्वे हे सर्वे हे सर्वाः एवं विश्वादीनामंतरशब्दपर्यंताश्चावंता रूपाः ज
स्वरादौ जरस् वा वक्तव्यः जरा जरसौ जरे जरसः जराः हे जरे हे जरे हे जरसौ हे ज
रसः हे जराः जरसं जरसौ जरे जरसः जराः जरसा जरया जराभ्यां जराभिः ज
रसे जरायै जराभ्यां जराभ्यः जराभ्यः जरसः जरायाः जराभ्यां जराभ्यः जरसः।
जरायाः जरसोः जरयोः जरसां जराणां जरसि जरायां जरासोः जरयोः ज
जरां
१२

तस्यपंचसुहृदित्रा ह्व वस्त्रक्रिया

रसु [redacted] देवताशाह्न संज्ञोपदेशे विषये वृद्ध ।

लोपावकाश: देवतायां देवते हे देवते हे देवताः शेषं गंगावत् उकारांत स्त्री

व२ लिंगो वुद्धि शब्दः तस्य प्रथमा द्वितीययोर्हरि शब्दवत्प्रक्रिया बुद्धिः बुद्धी बुद्धयः

बुद्धिं बुद्धी स्त्रीलिंगात्वात्नत्वाभावो विशेषः बुद्धीः बुद्ध्या बुद्धिभ्यां बुद्धिभिः इउ

वा५ द्भ्यां स्त्रियां वर्तमानाभ्यामिकारोकाराभ्यां परेषां ङितां वचनानामडागमो भवति बु वा५

द्ध्यै बुद्धये बुद्धिभ्यां बुद्धिभ्यः बुद्ध्याः बुद्धेः बुद्धिभ्यां बुद्धिभ्यः बुद्ध्याः बुद्धेः बु

द्ध्योः बुद्धीनां स्त्रियां घोः इवउवयुः तस्मादिवर्णांतोडवर्णांताच्च स्त्रियां वर्त

मानात्परस्य ङेरामादेशो भवति बुद्ध्यां अडागमाभावे आमोप्य ऽभावः बुद्धौ

वध्वोः वधूषु हे वधु हे वध्वौ हे वध्वः एवं मतिगतिरतिभूतिधृतिश्रुतिहवि
सा· काँतिकृतिशांतिभ्रांतिश्रांतिशक्तिप्रभृतयः एवं धेनुरज्जुतनुप्रभृतयोप्युकारां
१२ ताः स्त्रीलिंगाः एतैरेवसूत्रैः सिद्धाःइति धेनुः धेनू धेनवः हे धेनो हे धेनू हे धेनवः
धेनूं धेनुं धेनूः धेन्वा धेनुभ्यां धेनुभिः धेन्वै धेनवे धेनुभ्यां धेनुभ्यः धेन्वाः धेनोः
धेनुभ्यां धेनुभ्यः धेन्वाः धेनोः धेन्वोः धेनूनां धेन्वां धेनौ धेन्वोः धेनुषु ईकारा
तस्त्रीलिंगोनदीशब्दः हसेपःसेलोपः अतिसिलोपः नदी नद्यौ नद्यः यौह्र
स्वः ईवर्णोवर्णयोः प्रथमानोः स्त्रियांयौपरेह्रस्वोभवति ह्रस्वविधिसामर्थ्यात्न
ओं एवं हे नदि हे नद्यौ हे नद्यः नदीं नद्यौ नदीः नद्या नदीभ्यां नदीभिः ङितां

मेट् स्त्रियामीकारांतादूकारांताच्च परेषां ङितां वचनानामाडागमो भवति नद्यै ।
नदीभ्यां नदीभ्यः नद्याः नदीभ्यां नदीभ्यः नद्याः नद्योः नदीनां नद्यां नद्योः
नदीषु एवं गौरीगौतमीकिशोरीसरस्वतीब्राह्मणीकुमारीमहेश्वरीमहीनारी
गौकलभीमांगीप्रभृतयः ऊकारांतश्च वधूजंबूप्रभृतयोऽप्येतैरेव सूत्रैः सि ।
द्धेति वधूः वध्वौ वध्वः वध्वौ वध्वः वधूं वध्वौ वध्वः वध्वा वधूभ्यां वधूभिः व
ध्वै वधूभ्यां वधूभ्यः वध्वाः वधूभ्यां वधूभ्यः वध्वाः वध्वोः वधूनां वध्वां वध्वोः
वधूषु हे वधु हे वध्वौ । हे वध्वः लक्ष्मीशब्दस्यैवं ङन्ताः भावात्सेर्लोपो नास्ति
लक्ष्मीः लक्ष्म्यौ लक्ष्म्यः हे लक्ष्मि हे लक्ष्म्यौ हे लक्ष्म्यः लक्ष्मीं लक्ष्म्यौ लक्ष्मीः

सा॰
१५

लक्ष्म्या इत्यादि नदीतुल्यं अवीलक्ष्मीतरीतंत्रीह्रीश्रीधीनामुदाहृता । समा॥
नां च शब्दानां सिर्लोपो न कदाचिन स्त्रीशब्दस्यैवं नतान्तस्य लोपो ऽस्ति स्त्री स्त्री
भ्रुवोः स्त्रीशब्दस्य भ्रूशब्दस्य च इयुवौ भवतः स्वरे परे स्त्रियौ स्त्रियः हे स्त्रि हे स्त्रि
यौ हे स्त्रियः वाम्शसि स्त्रीशब्दस्य अमि शसि परे वा इयं भवति स्त्रियं स्त्रीं स्त्रियौ॰
स्त्रियः स्त्रीः स्त्रिया स्त्रीभ्यां स्त्रीभिः स्त्रियै स्त्रीभ्यां स्त्रीभ्यः स्त्रियाः स्त्रीभ्यां स्त्रीभ्यः
स्त्रियाः स्त्रियोः स्त्रीणां स्त्रियां स्त्रियोः स्त्रीषु श्रीशब्दस्य भेदः ईकारांतः स्त्रीलिं
गः श्रीः धोर्धातोरियुवौ स्वरे श्रियौ श्रियः हे श्रीः हे श्रियौ हे श्रियः श्रियं श्रि
यौ श्रियः श्रिया श्रीभ्यां श्रीभिः वेयुवः इयुवंतात्स्त्रियां वर्त्तमानात्परेषां ङि॥

नांवचनानांवानुडागमोभवति स्त्रीशब्दस्यतुनित्यं श्रियै श्रिये श्रीभ्यां श्रीभ्यः
श्रियाः श्रियः श्रीभ्यां श्रीभ्यः श्रियाः श्रियः श्रियोः श्रियां आदीनांवामोनद्व
त्वः श्रीणां श्रियां ङेपरेनुडागमोभावेआमोप्यभावः श्रियि श्रियोः श्रीषु ए
वंधीह्रीनीभीप्रभृतयोनीवंताः एवंऊकारांतः भूशब्दः भूः भुवौ भुवः हेभूः
हेभुवौ हेभुवः भुवं भुवौ भुवः भुवा भूभ्यां भूतिः भुवै भुवे भूभ्याम् भूभ्यः
भुवः भ्यां भुवः भूभ्यः भूवः भुवाः भुवोः भूनां भुवां भुवि भुवोः भुषु एवंभूशब्दः भू
शब्दवत् ऋकारांतोमातृशब्दः तस्यपितृशब्दवत्प्रक्रिया माता मातरौ मा
तरः हेमातः मातरं मातरौ मातॄः मात्रा मातृभ्यां मातृभिरित्यादि स्वसृशब्द

स्वकर्तृशब्दवन्नेयः स्वसा स्वसारौ स्वसारः हे स्वसः हे स्वसारौ हे स्वसारः स्वसारं
स्वसारौ स्वसृः स्वस्रा स्वसृभ्यां स्वसृभिः स्वस्रे इत्यादि रैशब्दस्य स्वरैशब्दवत् प्र-
सा० क्रियाः राः रायौ रायः रायं रायौ रायः राया राभ्यां राभिरित्यादि गोशब्दस्तु पू-
२५ र्ववत् नौशब्दस्य ग्लौवत् नौः नावौ नावः नावं नावौ नावः नावा नौभ्यां नौभिः
नावे इत्यादि इभशब्दस्तु नदीशब्दवत् द्वितीयातृतीयाशब्दयोस्तु ङित्सु सर्वश-
यी ब्दवत् द्वौ त्रयी द्वितयी त्रितयी कतिपयीशब्दाः नदीशब्दवत् सोमपाशर्व-
वत् इति स्वरान्ताः स्त्रीलिङ्गाः ॥ अथ स्वरान्ता नपुंसकलिङ्गाः प्रदर्श्यन्ते तत्रा- त्रा
कारान्तः कुलशब्दः नस्य प्रथमाद्वितीयैकवचने अतोऽम् अकारान्तान्नपुंसक
२५

लिंगात्परयोः सुःमोरम्भवतिअयौ अम्शसोरस्यैतस्यकारलोपः अमोः मत्रहणं
लगत्व्याहृत्यार्थं कुलं हेकुल इमौ नपुंसकलिंगात्परयोरोईकारमापद्यते कुले जे
स्शसोःशिः नपुंसकलिंगात्परयोर्जस्शसोःशिर्भवति शकारस्सर्वादेशार्थः गुरुः
शिश्चिसर्वस्यवक्तव्यः उमनपमः नपुंसकस्यनुमागमोभवतिशौपरे पूमयता
ह्लारांतस्यनभवति मिदंत्यात्स्वरात्परोवक्तव्यः मकारस्यान्तनियमार्थः नोः
पधायाः नांतस्योपधायाः दीर्घोभवतिनपुंसकेशौपरेपिवर्जितेपंचसुनामिव ।
कुलानि पुनरपितद्वत् कुलं कुले कुलानि एवंजलफलमूलपत्रपुष्पकु
त्रकुंरकुटंवादयः सर्वादीनामकारांतानां अस्मादीपंचव्यतिरिक्तानांप्रथमा ।

पं

सा.स.
१८

द्वितीययोः कुलशब्दवत् क्रिया शेषं पुंवत् अन्यादीनां पंचानां विशेषः अन्यादेः
अन्यादेर्गणान्तरयोः स्यमोर्द्भवति दाकारःशिल्कार्य्यार्थः उकार उच्चारणार्थः अ
न्यत् अन्ये अन्यानि पुनरपि अन्यत् अन्ये अन्यानि अन्यतरत् अन्यतरे अन्यत
राणि पुनरपि इतरत् इतरे इतराणि कतरत् कतरे कतराणि कतमत् का
तमे कतमानि पुनरपि हे अन्यत् हे अन्यतरत् हे इतरत् हे कतरत् हे कत
मत् शेषं सर्ववत् इकारान्तोऽस्थिशब्दः नपुंसकात्स्यमोर्लुक् नपुंसकलि
ङ्गात्परयोः स्यमोर्लुग्भवति अस्थि ह्रूणां इकारान्तस्य उकारान्तस्य ऋकारान्त
स्य च नपुंसके यो वा गुणो वक्तव्यः हे अस्थे हे अस्थि हे अस्थिनी हे अस्थीनि अते

हि संबोधनेतत्‌शानसाक्षिनृपेसांतंतथानांतमथ्योंध्यदंतं मायंदिनीर्ह्यस्थिअगो
२ गं. निनेनपुंसकेव्याख्यपदोवशिष्टः १ नामिनःस्वरे नाम्यंतस्यनपुंसकस्यनुमागमो
भवतिस्वरेपरे ईमो अस्थिनी जस्शसोःशिः अस्थीनि पुनरपि अस्थि अस्थि
नी अस्थीनि अस्थ्यास्थ्याशसादौ अस्थ्यादीनांनुमागमोभवति इकारस्यचाकारो
भवतिशसादौस्वरेपरे अल्लोपःस्वरे अस्थ्युक्तोक्षशादौ नांतस्योपधायाअकारस्य
लोपोभवतिशसादौस्वरेपरेतद्धितेप्रत्ययेईपिकारेचपरेमकारवकारांतात्संयो
गाऽन्तस्यनभवति अस्थ्ना अस्थिभ्यां अस्थिभिः अस्थ्ने अस्थिभ्यां अस्थिभ्यः
अस्थ्नः अस्थिभ्यां अस्थिभ्यः अस्थ्नः अस्थ्नोः अस्थ्नां वेङ्योः नांतस्य...।

सा. ८

ङ्योः परयोर्वीकारस्यलोपोभवति अस्थि अस्थिनि अस्थ्नाः अस्थिषु एवंदधिअक्षि

सक्थिशब्दादयः प्रभृतयः इकारांतोवारिशब्दः वारि वारिणी वारीणि पुनरपि

वारि वारिणी वारीणि हेवारि हेवारि हेवारिणी हेवारीणि वारिणा वारिभ्यां

वारिभिः वारिणे वारिभ्यां वारिभ्यः इत्यादि ईकारांतोनपुंसकलिंगोग्रामणीश

ब्दः नपुंसकस्यह्रस्वः नपुंसकस्यह्रस्वोभवतिसर्वासुविभक्तिषुपरासु ग्रामणि

शब्दोवारिवत् ग्रामणि कुले स्वरादोनामिनः स्वरेइतिनुमागमः ग्रामणिनी नु

मयमः ग्रामणीनि हेग्रामणे हेग्रामणि पुनरपि ग्रामणि ग्रामणिनी ग्राम-

णीनि [illegible] टादावुक्तपुंस्कंपुंवद्वा उक्तपुंस्कंनामयन्नपुंसकेटादौस्वरेपुं

वे

वद्वाभवति ग्रामण्या ग्रामणिना ग्रामणिभ्यां ग्रामणिभिः ग्रामण्ये ग्रामणिने ग्रा
मण्यः ग्रामणिनः ग्रामण्योः ग्रामणिनोः ग्रामण्यां नुमं नस्यामिदीर्घः ग्रामणी
नां ग्रामण्यां ग्रामणिनि ग्रामण्योः ग्रामणिनोः ह्रस्वादौ हरिवत् ॥ एकपवद्विष
क्षेषुलिंगेषुवर्तते एवमेवार्थमाश्रित्य उक्तपुंस्कं तऽच्यते । यन्निमित्तमुपादा
यपुंसि शब्दः प्रवर्ततेनपुंसकेनचेत्स्याऽक्तपुंस्कं तऽते ॥ सोमपाशब्दः नपुंसक
स्येतिह्रस्वेकृतेसोमपशब्दःकुलवत् सोमपं सोमपे सोमपानि पुनः उकारांतः न
पुंसकलिंगोमधुशब्दः तस्यापिस्वरेनुमागमः मधु मधुनी मधूनि पुनः हेम
धो हेमधु हेमधुनी हेमधूनि मधुना मधुने मधुनः मधुनः मधुनोः मधू

सा॰
१८

नां मधुनि मधुनो इत्यादौ भानुवत् एवं जतुत्रपुप्रभृतयः एवं लूशब्दस्य ह्रस्वे कृ
तेमधुवत् एवंखलपूशब्दः खलपु खलपुनी खलपूनि पुनरपि खलपुना
खलपुभ्यां खलपुभिः हे खलपो हे खलपु इत्यादि ऋकारान्तः कर्तृशब्दः कृ
तृशब्दः कर्तृ कर्तृणी कर्तॄणि पुनरपि हे कर्तः हे कर्तृ कर्त्रा कर्तृणा कर्तृ
भ्यां कर्तृभिः इत्यादि ह्रस्वादेशोऽन्यतरस्यामिकारोकारौ वक्तव्यौ सुरि सुरि
णी सुरीणि पुनरपि हे सुरे हे सुरि इत्यादि अतिरैशब्दह्रस्वो वारिवत् अतिरि
अतिरिणी अतिरीणि पुनः अतिरिणा अतिरिभ्यां अतिरिभिरित्यादि उपगो।
शब्दः ह्रस्वे कृते मधुवत् उपगु उपगुनी उपगूनि पुनरपि उपगुना उपगावा उप

ग्भ्यामित्यादि अतिनौशब्दः ह्रस्वोमयुवत् अतिनु अतिनुनी अतिनूनि पुनरा

पि अतिनुना अतिनावा अतिनुभ्यामित्यादि इतिस्वरांतः नपुंसकलिंगः अथ

हसांताः पुलिंगाः प्रदर्श्यंते तत्र हकारांतोऽनडुह्शब्दः नामसंज्ञायां स्यादयः

पंचस्वनडुह्ः अनडुह्शब्दस्य आमागमो वक्तव्यः पंचसुपरेषु सौ अनडुह्ः अ

नडुह्शब्दस्य सौ परे नुमागमो भवति संयोगांतस्य लोपः संयोगांतस्य लोपो भ

वति रसेपदांते च चकाराद्रेफाऽऽर्जस्य न भवति नुमविधिसामर्थ्यात् हसेप

सेलोपः अनड्वान् अनड्वाहौ अनड्वाहः धावे अनडुह्शब्दस्य धौ परे अमागा। अनड्वाहम् अनड्वाहौ २

मो भवति हे अनड्वन् हे अनड्वाहौ हे अनड्वाहः अनडुहः अनडुहा वसांरसे

विकृत
एकदेशमनन्यवत् १

दः वसन्त्रंसत्र्वंसत्र्व्रंस अनडुह्रःसुपितेषांरुसेपदांतेचदत्वंभवति अनडुद्भ्यां अनडु
सा० द्भिः अनडुहे अनडुद्भ्यां अनडुद्भ्यः अनडुत्सु गोडुह्शब्दस्यहकारांतत्वेपिभेदः
१९ दादेर्धोः दादेर्धातोर्हकारस्यघत्वंभवतिधातोर्झसेपरेनाम्नश्चास्वरसेपदांतेच गो
डुघ्सद्इतिस्थिते आदिजबानांझभांतस्यझभाःस्ध्वोः धातोर्झभांतस्यादेर्बा
र्तिमानानांजवानांझभाः भवंतिसकारेध्वशब्देचपरेनाम्नश्चास्वरसेपदांतेच वावसाने ३५
अवसानेवर्त्तमानानांझसानांजवाश्चपावाभवंति गोधुक् गोधुग् गोडुहौ गो
डुहः गोडुहं गोडुहौ गोडुहः गोडुहाभकारादौदादेर्घइतिघत्वेकृते आदिज
वानामित्यनेनदकारस्यझभेधकारेचकृते झभेजवाइतियस्यगः गोधुग्भ्यां गो

विरामोवसाने वर्णानामभावोविसानसंज्ञंभवति २

दुग्भिः गोदुहे गोधुग्भ्यां गोधुग्भ्यः गोधुग्भ्यां गोधुग्भ्यः गोदुहः गोदुहोः गो
दुहां गोदुहि गोदुहोः गोधुक्षु इति स्थिते ॥ खसे चपा झसानामिति प्राप्ते कः
किलात्वं सः ह्रतस्येति षत्वे कषसंयोगे क्षः गोधुक्षु मधु लिह् शब्दस्य भेदः ॥
हो ढः धातोर्हकारस्य ढत्वं भवति झसे परे नाम्न्यस्वरसे पदान्ते च वावसाने इति
ढस्य डकार टकारौ मधुलिट् मधुलिड् मधुलिहौ मधुलिहः हे मधुलिड् ।
हे मधुलिट् मधुलिहं मधुलिहौ मधुलिहः मधुलिहा मधुलिड्भ्यां मधुलि
ड्भिः इत्यादि दुहादीनां घत्वं वा ॥ द्रुहादीनां धातूनां घत्वं ढत्वं वा भवतः धातोर्झ
से परे नाम्न्यस्वरसे पदान्ते च मित्रध्रुक् मित्रध्रुग् मित्रध्रुट् मित्रध्रुड् मित्रद्रुहौ ।

मित्रद्रुहः मित्रद्रुहं मित्रद्रुहौ मित्रद्रुहः मित्रद्रुहा मित्रध्रुग्भ्यां मित्रध्रुग्भ्यां मित्र-
सा॰ २० ध्रुग्भिः मित्रध्रुड्भिः इत्यादि पर्वतवद्गुहादश्चहान्तिडश्चहश्चैव साध्यौ तुरासाहशब्द
स्याभेदः सहेःषः साडिमहेसकारस्यषकारादेशोभवति [illegible] सति तुराषा साहि
ट तुराषाड् तुरासाहौ तुरासाहः तुरासाहा तुराषाड्भ्याम् इत्यादिः रेफान्तश्चतुर्श
ब्दोनित्यंबहुवचनान्तः चतुरामौच चतुरशब्दस्यामागमोभवतिपंचसुपरेषु
सिशौच चत्वारः चतुरः चतुर्भिः चतुर्भ्यः चतुर्भ्यः सङ्ख्यायाः रेफान्तसङ्ख्या
याः परस्यामोनुडागमोभवति णत्वंद्वित्वंच चतुर्णां चतुर्षु नकारान्तोराजन्
शब्दः नोपधायाः इतिपंचसुदीर्घः नाम्नोनोलोप [illegible] प्रयोगे नाम्नोनकारस्यलोप

(तुरासाहं तुरासाहौ तुरासाहः)

नागमनस्यलोपश्चभवतिरंसेपदान्तेचार्थो राजा राजानौ राजानः अथाविति विशे
षणात् हेराजन् राजानं राजानौ अल्लोपस्वरेम्वयुक्तात्वछसादोश्नस्यकारस्लोपःस्नो:
श्तुभिश्चुरितिनस्यञः जञोर्ज्ञः जकारञकारसंयोगोज्ञोभवति राज्ञः राज्ञा रा
जभ्यामिति नलोपं सति इति नियमाद् दीर्घो न भवति राजभ्यां राजभिः राज्ञे राजभ्यां
राजभ्यः राज्ञः राज्ञोः राज्ञां वेङ्योरितिवाकारस्लोपः राज्ञि राजनि राज्ञोः राजसु
एवंयज्वन् आत्मन्सुधर्मन्प्रभृतयः अम्वयुक्तादितिविशेषणाद्दल्लोपोनास्ति
स्ति यज्वा यज्वानौ यज्वानः यज्वानं यज्वानौ यज्वनः यज्वना आत्मना इत्यादि रे
फान्तस्थ प्रियचत्वरशब्दः तस्यापि आमि आगमः समासे प्रियचत्वारोयस्यसः प्रियच

सा॰
२१ व॰उ॰२

नाप्रियचत्वारो इत्यादि वकारोशावंदे प्रियचत्वः शौचेतिनपुंसके श्वन्युवन्मघ
वन्शब्दानांपंचसुराजनशब्दवत्प्रक्रिया श्वा श्वानौश्वानः हेश्वन् श्वानं श्वानौ
शसादौतुशेषः श्वादेः श्वादेर्वकारस्य उत्वंभवतिशसादौस्वरेपरेनतद्धितेप्रत्यये।
ईपिईकारेच शुनः शुना श्वभ्यां श्वभिः शुने श्वभ्यां श्वभ्यः शुनः श्वभ्यां श्वभ्यः
शुनः शुनोः शुनां शुनि शुनोः श्वसु एवं युवा युवानौ युवानः युवानं युवा
नौ शसादौपरेवस्यउत्वेकृतेसवर्णोदीर्घः सह यूनः यूना युवभ्यां युवभि रि
त्यादि मघवा मघवानौ मघवानः मघवानं मघवानौ वस्योत्वेकृते उओः
मघोनः मघोना मघवभ्यां मघवभिरित्यादि पथिन्शब्दस्यभेदः इतोत्संचव

पथ्यादीनामिकारस्याकारोभवति पंचस्वघुसिपरेच थोन्‌ट् पथ्यादीनांथ
कारस्यन्‌टागमोभवतिपंचसुपरेषु पन्‌थन्‌स इतिस्थिते आसौ पथ्यादीनां
टेरात्वंभवतिसौपरे पंथाः पंथानौ पंथानः हे पंथाः पंथानं पंथानौ पथो।
टेः पथिमथ्यादीनांटेर्लोपोभवतिशसादौ स्वरेपरे पथः पथा पथिभ्यां प
थिभिः पथे पथिभ्यां पथिभ्यः पथः पथिभ्यां पथिभ्यः पथः पथोः पथां
पथि पथोः पथिषु एवंमथिन्‌ऋभुक्षिन्‌शब्दौ दंडिन्‌शब्दस्यभेदः इनां
पूषन् सौशौ इन्‌ हन्‌ अर्यमन्‌ इत्येतेषांशौसौपरेउपधायाः दीर्घोभवतिनान्यत्र।
दंडी दंडिनौ दंडिनः हे दंडिन्‌ दंडिनं दंडिनौ दंडिनः दंडिना दंडिभ्यां दं

डिभिः दंडिने दंडिभ्यां दंडिभ्यः इत्यादि एवं मालिन् हलिन् पक्षिन् वाग्मि-
सा·
२२
न् चक्रिन् शूलिन् प्रभृतयः ब्रह्महन्शब्दः ब्रह्महा ब्रह्महणौ ब्रह्महणः हे
ब्रह्महन् ब्रह्महणं ब्रह्महणौ शसादौ स्वरे परे अल्लोपः स्वरेऽस्वयुक्ताच्छसादौ
इत्यऽकारस्य लोपः हनो घ्नि हन्तेर्धातोर्हकारस्य घत्वं भवति नकारे ञ्णि ति च परे स्व
संयोगे णत्वनिषेधार्थः ब्रह्मघ्नः ब्रह्मघ्ना ब्रह्महभ्यां ब्रह्महभिः ब्रह्मघ्ने ब्र-
ह्महभ्यां ब्रह्महभ्यः ब्रह्मघ्नः ब्रह्महभ्यां ब्रह्महभ्यः ब्रह्मघ्नः ब्रह्मघ्नोः ब्र
ह्मघ्नां ब्रह्मघ्नि ब्रह्महणि ब्रह्मघ्नोः ब्रह्महसु एवं वृत्रहन्शब्दः एवं पूष
न्नर्यमन्शब्दः पूषा पूषणौ पूषणः पूषणं पूषणौ शसादौ स्वरे परे अ

लोपश्चस्य। कारलोपः स्लः षकारनकारसंयोगेल्लः इत्यद्वत्वंभवति श्लः श्।
ला श्षभ्यां श्षभिः श्ले श्षभ्यां श्षभ्यः श्लः श्षभ्यां श्षभ्यः श्लः श्
लोः श्लां श्लि श्लोरिति टेर्लोपो वेति केचित् श्षाणि श्षि श्लोः श्षण
एवंअर्यमन् शब्दः अर्यमा अर्यमाणौ अर्यमणः अर्यमणं अर्यमाणौ अ अर्यमणः
र्यमणा अर्यमभ्यां अर्यमभिः इत्यादि हे अर्यमन् संख्यावाचकशब्दः पंच
नप्रभृतयोनित्यंबहुवचनांतास्त्रिषुलिंगेषुसदृशाः पंचन् जसशसितिस्थिते
जस्शसोर्लुक् षकारनकारांतसंख्यायाः परयोर्जस्शसोर्लुग्भवति प्रत्यय।
लोपे प्रत्ययलक्षणं लकिनतन्निमित्तं पंच पंच पंचभिः पंचभ्यः पंचभ्यः

स्मः षकारनकारांतसंख्यायाः परस्यामो नुडागमो भवति नोपधाया इति दीर्घः
नाम्नो नो लोप शसोः यौ पंचानां पंचसु हे पंच पवं समनन्नवनन्दशन् प्रभृतयः अ
सा॰ ष्टन् शब्दस्य भेदः अष्टनो वा औ अष्टमा ह्वात्परयोर्जस्शसो औं भवति डितिटि
२२ लोपः अष्टौ अष्ट अष्टौ अष्ट हे अष्ट हे अष्टौ वा स्ववा आ आ अष्टन आ हलपरासु
विभक्तिषु परतो वादेशोऽन्तं भवति अष्टभिः अष्टाभिः अष्टभ्यः अष्टाभ्यः अष्टभ्यः
अष्टानां अष्टसु अष्टासु मकारांत इदम् शब्दः इदमोऽयं पुंसि इदम् शब्दस्य
पुंसि विषये अयमादेशो भवति सिमहितस्य अयं द्विवचनादौ त्यदाद्येत्वेः सा
दौ इति सर्वत्र अकारे कृते इदं गे इति स्थिते [illegible] दस्य मः सदादीनां दकारस्य

मत्वंभवतिस्यादौपरे शेशेशे इमौ सर्वादीत्वाज्जसीतिइकारः अइय् इमे त्यदादी
नांथेरभावः इमं इमौ इमान् अनटौसोः इदमोऽनादेशोभवतिटौसोः परयोः अ
५३ नेन स्भ्यां इदमसकारेभकारेचैरअकारादेशोभवतिकृतत्वस्य अङ्गीस्यात्वे आ
भ्यां भिस्भिस् इदमदसोर्भिसिभिसैवभवतिनभकारस्याऽकारः स्भ्यां इत्यऽकार
पास्मिवज्ञत्वेइत्यऽकारस्यैत्वं एभिः अस्मै आभ्यां एभ्यः अस्मात् आभ्यां एभ्यः अ
स्य अस्य अनटौसोः ओसि अनयोः एषां अस्मिन् अनयोः एषु किम्शब्दस्यात
दादेशेरः स्यादौइतिसर्वत्राऽकारेकृतेसर्वशब्दवद्रूपंनेयं कः कौ के कं कौ का
न् केन काभ्यां कैः कस्मै इत्यादियकारांतस्त्वत्वशब्दः त्यस्यरसेपदांतेच आ

दिजवानामितिवकारस्यभकारः वावसाने इतिधकारस्यदकारतकारौ तत्वभुद्
सा॰ तत्वभुत् तत्वबुधौ तत्वबुधः हेतत्वभुद् हेतत्वभुत् हेतत्वबुधौ हेतत्वबुधः त
२४ त्वबुधं तत्वबुधौ तत्वबुधः तत्वबुधा तत्वभुद्भ्यां तत्वभुद्भिः तत्वबुधे इत्यादि
जकारांतः सम्राजशब्दः छशषराजादेः षः छकारांतस्य शकारांतस्य षकारां
तस्य च राजयजसृजमृजभ्राजादेश्च षकारो भवति धातोर्झसे परे नाम्नश्च रसे
पदांते च षस्य षत्वमौत्वात्वानादौ डत्वनिषेधार्थं तेन हे सम्राडित्यादौ डत्वाभावः षोडः
षकारस्य डत्वं भवति धातोर्झसे परे नाम्नश्च रसे पदांते च वावसाने सम्राड् स॰ सम्राट् सम्राजौ
म्राजः हे सम्राड् हे सम्राट् हे सम्राजौ हे सम्राजः सम्राजं सम्राजौ सम्रा॰

जः सम्राजा सम्राड्भ्यां सम्राड्भिः एवं विराजादयः दकारांताः त्यद् तद् यद्
एतद् शब्दाः तेषां त्यदादेष्टेरः स्यादाविति सर्वत्रा ऽकारे सर्वशब्दवद्रूपं नेयं ।
ताः त्यदादेस्तकारस्य सौ परे सत्वं भवति स्यः त्यौ त्ये त्यं त्यौ त्यान् त्येन त्याभ्यां ।
त्यैः त्यस्मै त्याभ्यां त्येभ्यः त्यस्मात् त्याभ्यां त्येभ्यः त्यस्य त्ययोः त्येषां त्यस्मिन् त्य
योः त्येषु सः तौ ते तं तौ तान् तेन ताभ्यां तैः तस्मै ताभ्यां तेभ्यः तस्मात् ता ।
भ्यां तेभ्यः तस्य तयोः तेषां तस्मिन् तयोः तेषु यः यौ ये यं यौ यान् येन या
भ्यां यैः यस्मै याभ्यां येभ्यः यस्मात् याभ्यां येभ्यः यस्य ययोः येषां यस्मिन् य
योः येषु एतद् शब्दः अतिमतं क्षिलान्वः सकृन्तस्यातिषवं एषः एतौ एते ।

ताः

किंचित्कार्यं विधातुमुपात्तस्य कार्यान्तरं पुनरुपादानम्॥ अथवा उक्तस्य पुनर्भाषणमन्वादेशः १
न्वादेशः यथा अनेन व्याकरणमधीतमेनं छन्दोऽध्यापय इति १

एतदोऽन्वादेशे द्वितीयाटोस्स्वेनो वा वक्तव्यः कथितस्यानुकथनमन्वादेशः एतं ए
तौ एनौ एनं एतान् एनान् एतेन एनेन एताभ्यां एतैः एतस्मै एताभ्यां एते
सा० २५ भ्यः एतस्मात् एताभ्यां एतेभ्यः एतस्य एतयोः वा एनयोः एतेषां एतस्मिन्।
एतयोः वा एनयोः एतेषु छकारान्तस्तत्वप्राछ्शब्दः छ्वोः शूडनुनासिके च इति छ
स्य षः षोडः वावसाने तत्वप्राट् तत्वप्राड् तत्वप्राछौ तत्वप्राछः तत्वप्राछं त
त्वप्राछौ तत्वप्राछः तत्वप्राछा तत्वप्राड्भ्यां तत्वप्राड्भिरित्यादि थकारान्तोऽग्नि
मथ्शब्दः वावसाने इति जबाश्चपाश्च अग्निमत् अग्निमद् अग्निमथौ अग्नि
मथः हे अग्निमत् हे अग्निमद् अग्निमथं अग्निमथौ अग्निमथः अग्निमथा अ

ग्निमथ्यां अग्निमद्भिः कमेजवाः अनिशस्यदः अग्निमथे अग्निमद्भ्यां अग्निमथ्याः
त्विमेवयाकस्मानामितिशस्यतः अग्निमत्सु वकारांतः प्रत्यच्शब्दः अंचेः पंच
मतुमागमोवक्तव्यः प्रत्यन्चस्निउनिषिध्यते नोऽखुभिश्चुरितिचुत्वेननकारस्यञ
कारः हसेपः सेर्लोपः संयोगांतस्यलोपः अनिवस्यलोपः चोःकुः चवर्गस्यक
ख्व ५ वर्गादेशोभवतिधातोफेसेपरेनाम्नेमेपदांतेचयथासंख्येन प्रत्यङ् प्रत्यंचो
प्रत्यंचः हेप्रत्यङ् प्रत्यंचं प्रत्यंचो प्रत्यचः अंचेर्लोपोदीर्घश्च अंचेर्धातोर
कारस्यलोपोभवतिपूर्वस्यचदीर्घः शसादौस्वरेपरेतद्धितेईकारेचपरे प्रतीचः
प्रतीचा प्रत्यग्भ्यां प्रत्यग्भिः प्रतीचे प्रत्यग्भ्यां प्रत्यग्भ्यः प्रतीचः प्रत्यग्भ्यां प्रत्यग्भ्यः

प्रतीचोः प्रतीचां प्रतीचि प्रतीचोः प्रतीक्षु एवं तिर्यच्शब्दः तिर्यङ् तिर्यंचौ तिर्यं
चः हे तिर्यङ् तिर्यंचौ तिरश्चादयोनिपात्यंतेशसादौस्वरेपरेतद्धितेशेषेईकारेच ति
सा. रश्चः तिरश्चा तिर्यग्भ्यां तिर्यग्भिः तिर्यक्षु उदच्शब्दः उदङ् उदंचौ उदंचः उद
२६ चं उदंचौ उदईत उदश्चातःस्वस्यप्रत्यग्धातोरेकारस्यईकारोभवतिशसादौस्वरे
उदीचः उदीचा उदग्भ्यां उदग्भिः उदक्षु इत्यादि तकारांतोमरुत्शब्दः वावसा
ने मरुत् मरुद् मरुतौ मरुतः मरुते मरुतो मरुतः मरुता मरुद्भ्यां मरु
द्भिः मरुते हे मरुत् हे मरुद् इत्यादि एवमग्निचित्महीक्षित्भूभृत् विप
श्चित्शत्रुजित् बलभित्शब्दादयः तकारांतउकारानुबंधोमहत्शब्दः व

नोनुम उकारानुवंधस्यऋकारानुवंधस्य च नुमागमो भवति धुसि पंचसु परेषु
शौच नुम महंतो· यौ दीर्घः शौच नसंतस्याधुशस्य महत् शब्दस्य उपधायादी।
र्घो भवति पंचसु धिवर्जिते धुशौ च परे संयोगांतस्य लोपः महान् महांतौ
महांतः महांतं महांतौ महतः महता महद्भ्यां महद्भिः हे महन् हे महां
तौ हे महांतः इत्यादि उकारानुवंधो भवत् शब्दः अवंतोः सौ अवंतस्यासंत
स्य च दीर्घो भवति धिवर्जिते सौ परे भवान् भवंतौ भवंतः भवंतं भवंतौ भव
तः भवता हे भवन् भवद्भ्यां भवद्भिरित्यादि ऋकारानुवंधस्य भवत् शब्दस्य तु
मागम एव न तु दीर्घः भवन् भवंतौ भवंतः भवंतं भवंतौ भवतः भवता

सा.
२७

भवद्भ्यो भवद्भिरित्यादिः हेभवन् पचंपचन्तशब्दः पचन् पचंतौ पचंतः हेपचन्
हेपचंतौ हेपचंतः षकारांतोविश्शब्दः व्रश्चराजादेषः अतिष्ठते षोडः अतिड
ते वावसाने विट् विड् विड् विशौ विशः विशं विशौ विशः विशा विड्भ्यां वि
ड्भिः इत्यादि षकारांतोषष्शब्दो नित्यंबहुवचनांतः त्रिष्वेकरूपः षष्जस्शसिति
स्थिते जस्शसोर्लुक् षोडः वावसाने षट् षड् षट् षड् षड्भिः षड्भ्यः षड्भ्यः
स्नः इतिनुट् षड्नाम इतिस्थिते ष्णः षांतसंख्यासंबंधिनोडकारस्यणत्वं।
भवतिनामिपरे ष्टुभिःष्टुः त्विषेदेवपाकसानो षष्मोटोर्नित्यात्तइतिनिषेधः न
ष्टुभिःष्टुः षट्त्वाविंद्रः पदांतेपिपदांततो यणीयावादेशौ सोषस्त्वा।

ष्ठ्राणिषट्हविषशर्षिद्युषन्नप्रभृतीनांषकारस्यरेफोभवतिरसेपदांतेच दोः
दोषौ दोषः दोषं दोषौ हेदोः शसादौपरेनांततावावक्तव्यः अल्लोपःस्वरेस्वघुंको
व्छसादौ दोषःवा दोस्नः दोषावा दोस्ना दोर्भ्यां वादोषभ्यां दोर्भिःवादोषभिः
विसर्गानुमस्थानिकानुस्वारव्यवधानेपिभवतिनिमित्तात् किलात्वःसःकृत
स्यषत्वे दोःषु दोष्षु सजुषोषिघोरसेपदांतेचदीर्घोवक्तव्यः सजूः सजुषौ सजुः
षः हेसजूः सजुषं सजुषौ सजुषः सजुषा सजूर्भ्यां सजूर्भिरित्यादि तथैवाशि
षृशाह्ः सकारांतःपुंसशब्दः पुंसोऽसुङ् पुंसशब्दस्यासुङादेशोभवति पुंसि
प्रचस्यपरेऽउङ्कारोऽस्यादेशार्थः उकारउच्चारणार्थः स्वरेमः पुमसिइतिस्थि

ते । हलोनं म । लोमहलोः पोदीर्घः पोचेतिदीर्घः । संयोगांतस्यलोपः । हसेपः सेर्लो
पः पुमान् । पुमांसौ पुमांसः । पुमांसं पुमांसौ पुंसः । पुंसा । पुंभ्यां पुंभिः । पुं
सा॰ २८ से । पुंभ्यां पुंभ्यः । पुंसः । पुंभ्यां पुंभ्यः । पुंसः पुंसोः । पुंसां पुंसि । पुंसोः । सप्तमीवहु
वचनेपुंसस्सु इतिस्थिते ॥ अमंभवेपुंसः कक्लो । अमंभवेइतिवेदांतेकवेयस्मा
त्सेतोवकृता संभवे खैवाचेमतिपुंसशब्दस्यकगागमोभवतिसुपिपरे । स्कोरा
घोश्च । संयोगाद्योः सकारककारयोर्लोपोभवतिधातोर्कसेपरेवांग्रअरसेपदांते
च इतिसकारस्यलोपः अकारउच्चारणार्थः किलोपः सः इतिषत्वं । कषसंयोगे
क्षः ककारषकारसंयोगेक्षोभवति । पुंक्षु एवं । विद्वस्शब्दः । विद्वान् । विद्वांसौ

विद्वांसः हे विद्वन् विद्वांसं विद्वांसौ वसोर्वः वसोसंवेयिनोवकारस्य उत्वेश्रा
म्रोतिशसादौस्वरेपरेततद्विनेईयिईकारेच विदुषः विदुषा वसोरसेदः विद्वद्भ्यां
विद्वद्भिः विदुषे इत्यादि सुवचस् शब्दस्यत्वन्तस्रसोसोऽनिदीर्घः सुवचाः सु
वचसौ सुवचसः सुवचसं सुवचसौ सुवचसः सुवचसा हवे स्वोर्वि सुवचो स्र्गा:
भ्यां सुवचोभिरित्यादि ॥ एवंचंद्रमससुवेधससुमनससुचेतससुमेधसप्रभृतयः स
चंद्रमाः चंद्रमसौ चंद्रमसः चंद्रमसं हे चंद्रमः चंद्रमसौ चंद्रमसः चंद्रमसा ।
चंद्रमसोभ्यां चद्रमसोभिः इत्यादि उसनस् शब्दस्य भेदः उसनसौ उसनस्पुरु
दंशानस् अनेहसस्सेतेषां सेर्डा भवति शिता हलोपः उसना उशनसौ उशन

सो

सः उमनेयो नांततामांततादेंततावावतव्यः हेउमनन् हेउमनौ हेउमनः

सा॰ हेउमननसौ हेउमनसः उमनसं उमनसौ उमनसः उमनसा उमनोभ्यां उमनो

२९ भिरित्यादि अदसशब्दस्य भेदः सदादेश्चेरः स्यादौ इति सर्वत्रांकारः अदससि इ

तिस्थिते सौसः अदसो दकारस्य सकारादेशो भवति सोपरे सेरौ अदसः सेरौ।

कारादेशो भवति असौ द्विवचने अदऔ इति स्थिते दसमः मात्ः उश्च ऊश्च ऊः

अदसो मकारस्यांगकारह्रस्वस्य ह्रस्व उकारो दीर्घस्य च दीर्घ ऊकारो भवति अमू।

अमू वहुत्वे सर्वादित्वाज्जसी अमे इति स्थिते एरीवहुत्वे वहुत्वे सति अदसशब्दस्य

मकारात्परस्य एकारस्य ईकारो भवति ईकारविधा सामर्थ्यादि उकारो न अमी अमे

न

अमू अमून् मत्वेऽत्वे कृते टानास्त्रियां अमुना द्विवचनेऽदीर्घात्वे पश्चान्मात् ह्रस्व उ
कारः अमूभ्यां अमीभ्यः अमुष्मै ङेसि पञ्चसु अयादेशे कृते पश्चान्मात् ह्रस्व इति ऊकारः
अमुयोः अमीषां अमुष्मिन् अमुयोः अमीषु अदसः सामान्ये कः स्यादिवत्व अम
कः अमुकौ अमुके अमुकं अमुकौ अमुकौ अमुकान् अमुकेन अमुकाभ्यां अ
मुकैरित्यादि ॥ इति हसान्ताः पुल्लिंगाः ॥ अथ हसान्ताः स्त्रीलिङ्गाः प्रदर्श्यन्ते तत्र हकारा
न्तः स्त्रीलिंग उपानह्शब्दः नहोधः नहो हकारस्य धकारादेशो भवति सिपदां
२ ते च वावसाने त्वंततं उपानत् उपानद् उपानहौ उपानहः हे उपानत् हे उ
पानद् उपानहं उपानहौ उपानहः उपानहा उपानद्भ्यां उपानद्भिरित्यादि ॥

(धातोर्ह्रस्सिपरे नाम्नश्च ३)

पदोंतेच

वकारांतोदिव्शब्दः दिवशौ दिवोवकारस्यौकारादेशोभवतिसौपरे द्यौः दिवौ दि
सा- वः हेद्यौः वामि दिवोवकारस्याकारादेशोभवतिवामिपरे द्यां दिवं दिवौ दिवः
३० दिवा उरसे दिवोवकारस्यउकारादेशोभवतिरसे परे द्युभ्यां द्युभिः दिवे द्युभ्यां द्यु
भ्यः इत्यादि रेफांतश्चत्वरशब्दोनित्यंवहुवचनांतः त्रिचतरोः स्त्रियां तिसृचतसृ
तः स्त्रियांवर्त्तमानयोस्त्रिचतरशब्दयोः तिसृचतसृइत्येतावादेशोभवतः ऋकारश्च
ऋकारवत् ततः स्वरादिस्यात्रभवति किंतु ऋरमितिरत्वंभवति चतस्रः चत
स्रः चतसृभिः चतसृभ्यः हेचतस्रः तिसृचतसृशब्दयोर्दीर्घोनभवतिनामिपरे
चतसृणां छंदसितुवातिसृचतसृशब्दयोर्नामिदीर्घः चतसृणां चतसृषु।

चतसृणां

३०

तिस्रः तिस्रः [illegible] तिसृभिः तिसृभ्यः तिसृभ्यः तिसृणां वि तिसृणां तिसृषु रेफांतो
गिर्शब्दः [illegible] य्वोर्विहसे धातोरिकारोकारयोर्दीर्घो भवति रेफवकारयोर्हसपर-
योः गीः गिरौ गिरः हेगीः गिरं गिरौ [illegible] गिरः गिरा गीर्भ्यां गीर्भिः इत्यादि एवंपु
रधुरादयः थकारांतो समिधशब्दः वावसाने समित् समिद् समिधौ समिधः हे
समित् हेसमिद् समिधं समिधौ समिधः समिधासमिद्भ्यामित्यादि भकारांतो
ककुभशब्दः वावसाने ककुप् ककुब् ककुभौ ककुभः हेककुप् हेककुब्इत्या-
दि दकारांतास्त्यदादयः तेषांत्यदादेष्टेरः स्यादाविभक्तिसर्वत्राऽकारेकृते आवतः
स्त्रियां सवर्णेदीर्घः सहेतिदीर्घेकृते सर्वाशब्दवद्रूपंनेयं स्तः इतिसते स्या स्ये-

सा·
२१

त्याः त्यां त्ये त्याः त्यया त्याभ्यां त्याभिरित्यादि सा ते ताः या ये याः एषा एते एताः एतां
एनां एते एने एताः एनाः का के काः कया काभ्यामित्यादि मकारांतादिदम्शब्दात्
इयंस्त्रियां इदम्शब्दस्यास्त्रियामियंभवतिसिसहितस्य इयं इमे इमाः इमां इमे इ-
माः अनया आभ्यां आभिः अस्यै आभ्यां आभ्यः अस्याः आभ्यां आभ्यः अस्याः अन-
योः आसां अस्यां अनयोः आसु चकारांतः त्वच्शब्दः चोःकुरितिकत्वे त्वक् त्वग्-
त्वचौ त्वचः हे त्वग् हे त्वक् त्वचं त्वचौ त्वचः त्वचा त्वग्भ्यामित्यादि एवंस्रक्
वृवाच्प्रभृतयः पकारांतोऽप्शब्दोनित्यंबहुवचनांतः [illegible]हृतो· आपः हेआ
पः अपः भिदयो अपादीनांभकारेपरेपकारस्यदत्वंभवति अद्भिः अद्भ्यः अद्भ्यः

२१

अपां अप्सु शकारांतो दिशशब्दः दिशांकः दिशस्पृशादृशस्पृशाश्इत्यादीनां शमिपदां
तेचकत्वंभवति वावसाने दिक् दिग् दिशौ दिशः हेदिक् हेदिग् दिशं दिशौ दि
शः दिशा दिग्भ्यामित्यादि षकारांतस्त्विषशब्दः षोडः वावसाने त्विट् त्विड् त्वि
षौ त्विषः त्विषं त्विषौ त्विषः त्विषा त्विड्भ्यामित्यादि आशिष्शब्दः सजुष्शब्द षकारांत
हेआशीः षोढ वत् आशीः आशिषौ आशिषः हेआशीः आशिषः [illegible] आशिषं आशिषौ।
आशिषः आशिषा आशीर्भ्यां आशीर्भिरित्यादि स्त्रीलिंगस्या इदंशब्दस्य सो न वि
शेषः द्विवचनादौ टेरत्वे कृते इदस्य मः आवतस्त्रियां इत्यापदीर्घत्वं विभक्तिकार्यं प
श्चात्मा हरति अकारः असौ अमू अमूः अमूं अमू अमूः अमुया अमूभ्यां अमू

सा० भिः अमुष्मै अमूभ्यां अमूभ्यः अमुष्मात् अमूभ्यां अमूभ्यः अमुष्य अमुयोः अ
२२ मूषां अमुष्मिं अमुयोः अमूषु अथहलंतानपुंसकलिंगाः ॥ अथहलंतास्त्रीलिं
गाः तत्ररेफांतोवार्शब्दः नपुंसकान्यमोर्लुक् वाः वारी वारि अत्रअनित्वि-
शेषणान्नुमनभवति पुनरपि वाः वारी वारि वारा वार्भ्यां वार्भिरित्यादि च
तुर्शब्दोनित्यंबहुवचनांतः चतुरामोवेसाम् चत्वारिः चत्वारिः चतुर्भिः चतु
र्भ्यः चतुर्भ्यः चतुर्णां चतुर्षु नप्राकृत[illegible]रेफस्यापिविसर्गःस्यादिति सजू
[illegible]त्यादौनलात्तगीकस्यस्यादेवनकारांतोअहन्शब्दः अह्नः अहः अह्नोनका-
[illegible]स्वकमादेशोभवतिरसेपदांतेच स्तोविसर्गः अहः अहनी रमो वेस्तोः-
२२

वा अह्नी अहानि पुनरपि अहः अहनी अह्नी अहानि अल्लोपः स्वरे अह्ना अह
वे अह्ने अहोभ्यां अहोभिः अह्नः अहोभ्यां अहोभ्य इत्यादि नोलोपः ब्रह्मन्शब्द
स्य संबोधनेऽन्तलोपो वा भवति हे ब्रह्म हे ब्रह्मन् ब्रह्म ब्रह्मणी ब्रह्माणि पुनर
पि ब्रह्मणा ब्रह्मभ्यां ब्रह्मभिरित्यादि एवं वर्मन् कर्मन् चर्मन् शर्मन् नामन् प्रभृ
तयः नांतनादंतात्च छंदसि ङिम्योर्वा लोपः छंदस्यागमजाः नागमजयोः
लोपाः लोपो वा वक्तव्योऽनलोपे दीर्घत्वं न निवर्तते निमित्ताभावे नैमित्तिकस्या । क
प्य भावः परमे व्योमन् सर्वाणि भूतानि तिष्ठंति व्योम व्योमनी व्योम्नी व्योमा ।
नि पुनरपि व्योम्ना परमे परमे परमाणि पुनरपि पुनरपि शेषं देववत् स्या —

दादीनांस्यमोर्लुकिकृतेदेत्वंनभवति स्यादौइतिविशेषणात् द्विवचनादौअत्वेकृतेस
र्वशब्दवद्रूपंज्ञेयं स्यत् स्यद् त्ये स्यानि २ तत् तद् ते तानि २ यत् यद् ये यानि २ ए
सा॰ तद् एतत् एते एतानि २ किं के कानि २ तृतीयादौ शेषं पुंवत् चकारांतः प्रत्यच्
३३ शब्दः चोःकुः वावसाने प्रत्यक् प्रत्यग् अच्चेर्लोपोदीर्घश्च प्रतीची प्रत्यंचि २
प्रतीचा प्रत्यग्भ्यां प्रत्यग्भिः इत्यादि तकारांतोजगत्शब्दः जगत् जगद् जगती
जगंति २ जगता जगद्भ्यां जगद्भिरित्यादि महत् महद् महती महांति २ मह
ता महद्भ्यां महद्भिरित्यादि शेषंपुंवत् एवं सकारांताः पयस्तेजस् वचस् पयः
पयसी पयांसि २ पयसा पयोभ्यां पयोभिः पयस्सु अदसः स्यमोर्लुकिकृते स्यो

विसर्गः अदः द्विवचने देरवे [illegible] कोतेदस्यमः पञ्चानामाद्यकारः अमुनी अमूनि
शेषं पुंवत् मकारांतः इदम् शब्दः इमे इमे इमानि २ तृतीयादौ पुंवत् ॥ [illegible]
[illegible] इति हसांतानपुंसकलिंगाः [illegible] समाप्ताः अ
थ युष्मदस्मदोः स्वरूपं निरूप्यते तयोश्च वाच्यलिंगत्वात् त्रिष्वपि लिंगेषु समानं रूप
वाच्यमित्युच्यते भेद्यानि लिंगं भजन्ते तथा विशेषणानि त्वमाद्यन्तो वाच्यलिंगाः स उच्यते
स्वशब्दविषये लिंगद्योतकाभावत्वं वाच्यलिंगत्वं त्वमहं सिना युष्मदस्मदोः सिस
हितयोः त्वमहम् इत्येतावादेशौ भवतः त्वं अहं युवावौ द्विवचने द्विवचनेपरे युव आव
इत्येतावादेशौ भवतः आमौ युष्मदस्मदोः परतो ग्रामम् भवति युवां आवां यूयं वयं जसा

जस्मासहितयोः युष्मदस्मदोः यूयंवयं जस्येतावादेशौ भवतः यूयं वयं त्वमदेकत्वे एक
त्वेगम्यमाने युष्मदस्मदोस्त्वन्मावितित्येतावादेशौ भवतः आम्भ्यो युष्मदोरात्वं भवति
अमि सकारे भिसि च परे त्वां मां युवां आवां त्यदादेष्टेरत्वे कृते शस्यशीति दीर्घत्वं शसो नो
वक्तव्यः युष्मान् अस्मान् त्वमदादेशे च कृते टेरेकारः आयादेशः एटाङ्योः युष्मद
स्मदोष्टेरेत्वं भवति टाङि इत्येतयोः परयोः त्वया मया युवाभ्यो आवाभ्यो युष्माभिः अ
स्माभिः तुभ्यं मह्यं ङया ङयासहितयोर्युष्मदस्मदोस्तुभ्यंमह्यमित्येतावादेशौ भवतः
तुभ्यं मह्यं भ्यसभ्यम् युष्मदस्मदोः परः भ्यसभ्यम्भवति शकारो भकारादित्वा
व्याहत्यर्थः तेनानैत्वेन भवतः त्यदादेष्टेरः स्यादौ युष्मभ्यं अस्मभ्यं ङसिभ्यसोस्त्वः

युवाभ्यां
आवाभ्यां

युष्मदस्मदोः पंचम्यां परयोः ङसिभ्यसोस्तु अद्भवति ङसिसहितयोर्मत्वं च म्यां भ्यस इत्यत्रैते
णाकारः सर्वादेशार्थः उकारउच्चारणार्थः त्वन्मदेकत्वे इति त्वत्मदादेशौ स्यादावित्यऽ
कारः त्वत् मत् युवाभ्यां आवाभ्यां युष्मत् अस्मत् तवममङसा ङसासहितयोः यु
ष्मदस्मदोस्तवममइत्येतावादेशौ भवतः तव मम युवयोः आवयोः सर्वादित्वात्स
ट् सामाकं युष्मदस्मदोः परः साम आकं भवति युष्माकं अस्माकं परतोङेः त्वय्य
त्वयि मयि युवयोः आवयोः युष्मासु अस्मासु इति युष्मदस्मदोः स्वरूपं अथा
नयोरादेशान्तरविशेषविधिः निरूप्यते युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयाभिः ते
मेवांनौवसनसौ युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयासहितयोः त्वमेकवचने सह

ए

तेमेभवतः द्विवचनेत्वांनौ बहुवचनेनवस्मनसौ स्वामीतेसमायातुस्वामीमेसोऽप्र

सा· तेगतः नमस्तेभगवन्भूयोदेहिमेमात्वमव्ययं । स्वामीवांसंजहासौचैर्दृष्टोनौरा युवयोः

३५ युवाभ्यां नयाचतौ राजावांदासस्तेदानंज्ञानंनौमधुसूदनः २ देवोवांभवतांहिस्त्वंनेरका आवाभ्यां

युवाभ्यां नौजनार्दनः स्वामीवोबलवान्राजास्वामीनोसौजनार्दनः ३ नमोवोब्रह्मवित्ते

भ्योज्ञानंनोदीयतांयतःसानंदावःप्रपन्नमःपत्त्वामःपश्यश्चनःसङ्गःस्विनः ४ ता

त्वामामा अमात्संहितयोर्युष्मदस्मदोः त्वामात्मैवादेशोभवतः पश्यामित्वाम वा

लोहंपश्यमामदभेदकं पश्यामित्वाजगन्नाथपश्यमाजगतांपते नासौपा

दादौवर्तमानयोर्युष्मदस्मदोर्नेतेआदेशाभवंति नोपात मोपात युष्माकंभगवा

एप

न्देवः चास्माकं पापनाशनः तवयेशात्रवो राजन मम तेप्यतिशात्रवः तवमि।
त्राणि यानि स्युर्गिम मित्राणि तान्यपि पादादाविनि किं पांतु वो नरसिंहस्यन
खलं भालकोटयः हि[illegible]कस्यपोर्वक्षः चेत्रासक्तादमाहार्गाः संबोधनपदा
द्येनभवंतिविमादयः देवाऽस्मान्पाहि लहे विलोऽस्मानुत्रसर्वदा हे रामत।
वरामोऽस्मि हे रामत्नुभ्यं नमः सद्दो विश्वेश्वरो देवो युष्माकं कुलदेवता सपवभ।
गवान्नाथोऽस्माकं पापनाशनः चादिभिश्च चादिभिरपि योगेनैते प्रादेशाभ
वंति युवयोरावयोरीशो हरिर्मामेव रक्षतु तवैवं मम वा मैत्री खंडले विप्रव।
र्हते इति युष्मदस्मदः चादिनिपातम अपि वयुनार्थसमत्वपदिशवाऽतिविक

ल्यार्थे उपमानार्थे च ह अह इति हो विदार्थे पादपूरणार्थे च अह ह अपि विदे
आश्चर्ये च एव निश्चयार्थे औपम्ये वा एवं अमुनाप्रकारे अंगीकरणे च पूर्वोक्त
का॰ उ॰ स्मरणे च उपमायां च नूनं निश्चये पृथक् भिन्नार्थे विना अभावार्थे वर्जनार्थे
२९ च नानाबहुप्रकारत्वार्थे नाम इति कोमलामंत्रणे प्रसिद्धे संभावनायां च ऋ
ते विनार्थे ऋते वर्जनार्थे अहो आश्चर्यार्थे [illegible]स्वित् वितर्के इत स्वस्ति
कल्याणार्थे अस्ति सत्तार्थे दोषा नक्तं रात्र्यर्थे मृषा मिथ्या एतौ द्वौ असत्यार्थे मि
थस् परस्परार्थे अथ अथो एतौ अनंतरार्थे मंगलारंभयोश्च अर्थान्तरकथने च
स ह्यो अतीतदिनेऽर्थे श्वस् आगामिदिनेऽर्थे उच्चैः उच्चत्ववाचकः प्रति प्रायार्थे

र अन्तरप अन्तरेणापेत्र हयम् वाङ्स्ते

वाचकस्य एवं उच्चैः उच्चकैरपि नीचैः नीचकैः नीचत्वार्थे स्वर स्वर्गार्थे अंतरमध्ये च ।
प्रातः प्रभाते पुनः [illegible] पौनःपुण्ये द्वितीयवारार्थे च सहसहार्थे अ
न्तरेण विनार्थे अन्तरामध्यार्थे च अन्तर्गावि नमस् नमस्कारार्थे अलं भूषा
यां निवारणे पर्याप्तौ सामर्थ्ये कृतं निवारणे शर्मार्थे अ मा नो न एते च वा
रः प्रतिषेधार्थे ईषत् स्तोकार्थे अल्पार्थे किलावश्यं वै ह्रिपते चत्वारः निश्च ।
यार्थे स्मरणार्थे आरात् निकटात् समीपे हयात हयार्थे मृषा असत्यार्थे
यतः यस्मात्कारणात् ततः तस्मात्कारणात् स्वास्य अ आ इ ई उ ऊ ऋ
ॠ ऌ ॡ ए ऐ ओ औ एते निपाताः चतुर्दश असंबोधने भर्त्सने च संबोधने उ

सा
३७

रोषेकौ अहो ऽर्थे निवारणेच अकारल्लकारौ सेबोभवावकौ पसंबोधने पैआश्च
र्ये अनन्तयेच शेशेभवतस्यर्थे शेअंगीकारेआश्चर्ये इत्यादि[illegible]णोनिपातसं
ज्ञोभवति प्रादिशब्दा[illegible]पिपिज्ञेयाः सहसाकंसार्द्धंसमंसहशब्देसहार्थे कचि
त् इष्टपरिप्रश्ने अपिकामलाभेत्रणे ननुनिश्चयेवितर्केच [illegible] अनेका
र्थवाचकः इत्यर्थः इतिसमाप्त्यर्थे इतिवितर्केविचारणेच स्वाहादेवहवि
र्दाने स्वधापितृहविर्दाने हंतइतिखेदार्थे स्वराश्चइत्येवमादिगणोनिपा
तसंज्ञकोभवति तत्रादिविभक्त्यर्थेनिपात्यते तस्मिन्निति तत्र कस्मिन्निति कु
त्र यस्मिन्निति यत्र क[illegible]तस्मिन्कालेतदा यस्मिन्कालेयदा कस्मिन्का

लेकदा अन्यस्मिन्कालेअन्यदा सर्वदा सदा एकदा तेनप्रकारेणतथा येनप्रका
रेणयथा केनप्रकारेणकथं अस्मिन्निति अत्र अनेनप्रकारेणइत्थं तस्मादिति
ततः यस्मादितियतः कस्मादितिकुतः अस्मादितिअतः एतस्मात् इतः सार्ववि
भक्तिकत्वात्सिमेके पूर्वस्मादितिपूर्वतः सर्वस्मिन्नितिसर्वतः ग्रामतः कृत्स्नतः
सर्वस्मिन्नितिसर्वस्तात् पूर्वस्मिन्नितिपुरस्तात् परस्मिन्नितिच हरे ह्रेरर्थेवाच्ये। पश्चात् उपरिष्ट
आहिप्रत्ययोभवति दक्षिणस्यांदिशिहरे दक्षिणाहि वसंतिचांडालाः उत्तराहि व
संतिदेवता किमः सामान्यविहितादेः किमः शब्दात्सर्वविभक्तिकात्सामान्येऽर्थेवि
हितादित्प्रत्ययोभवति कस्मात् कंचित् किमः कुअप्रत्यय कचित् कचित् ।

नदः॰ धोनकार्त्स्न्ययोर्वासात गत्तः ग्रथीनेराजस्मात् संवेभसंभस्समात् पदेराजनकोर्थे

भस्समर्थं ऊर्र्युररीगीकारोरी ग्रंगीकरणेऽर्थेवाच्येसतीउररीउररीनिपात्यते गीकृत्य

सा॰ १२ गच्छति उररीकृत्यगच्छामि ग्रंगीकृत्यगच्छत्यर्थः सद्यादिकालेनिपात्यते सद्य ग्रद्य

सपदि ग्रधुना इदानीं संप्रति सांप्रतं फटति तूर्णं ग्राशु शीघ्रं सर्वेद्युः परेद्युः

ग्रन्येद्युः ग्रमतरेद्युः यर्हि तर्हि कर्हि डुते लङ्गः लिङ्ग ग्रले यदिचेत् पद्मत्ए

गतीः प्रादिरुपसर्गाः प्र परा ग्रप सम् ग्रनु ग्रव निर् निस् ग्राङ् डुर् वि नि ग्र

पि ग्रपि ग्रति सु उत् ग्रभि प्रति परि उप ग्रत् ग्रंतर् ग्राविर् प्रप्रकर्षेमोगत्स्या

र्थे परा परार्थे ग्रपिनिश्चयार्थे सम् सम्यगर्थे ग्रनुपश्चादर्थे ग्राङ्मर्यादाऽर्थे

अव अवधारणे निर् निराकरणे दुर् दुष्टार्थे अधि अधिकारेऽर्थे अति अतिशयार्थे
सु सुष्टार्थे उत् वितर्के अभि सन्मुखार्थे प्रति प्रत्यर्थे उप समीपार्थे विगास॰
विशेषार्थे आविर् प्रगटीकरणे अंतर् मध्यार्थे अयं गण उपसंज्ञको भवति ।
प्राग्धातोः उपसर्गा धातोः प्राक् प्रयोक्तव्याः तदव्ययं तदिदं चादिशब्दरूपम॰
व्ययसंज्ञं भवति क्त्वार्थं तच क्त्वादिप्रत्ययांतः शब्दो व्ययसंज्ञको भवति क्त्वा क्व
प् तुम् णम् डाच् त्वा यावत् आम् शस् कृतं कृत्वा भुक्त्वादिप्रणम्य कर्तुं
गंतुं भुक्तंकार डाः खाकरोति यटवत् ज्ञातस्तरो कृत्वा नत्वा भूत्वा गंतुं इत्या
दि अव्ययाद्विभक्तेर्लुक् अव्ययात्परस्या विभक्तेर्लुग्भवति तत्रशब्दनिर्देशो ॥

अव्ययानां न च लिंगादिनियमः उक्तं हि सदृशं त्रिषु लिंगेषु सर्वासु च विभक्तिषु
वचनेषु च सर्वेषु यन्न व्येति तदव्ययं उक्तान्यऽव्ययानि इत्यव्ययानि ॥
सा॰ २९ उच्चैः पुरुषः उच्चैः स्त्री उच्चैः कुलं अधुना लिंगविशेषविधिविज्ञानाय स्त्रीप्रत्यया
स्त्रीप्रत्ययाः प्रदर्श्यंते आवतः स्त्रियां आकारान्तान्नाम्नः स्त्रियां वर्त्तमानादाप्
प्रत्ययो भवति जाया माया मेधा अहल्यारा घोषा इत्या अजादेश्चाप् अजकव्याः
अजा पड्विका कोकिला शूद्रा गणिका वत्सा अश्वा मूषिका बाला इत्यादि
कात्यतः स्त्रियां कापि परे सर्वस्याकारस्येकारो भवति कारिका हारिका पाचि
का पाचिका पाठिका कारकादौ न भवति कन्यका हारका वह्निभांगरिली
३९

यमवाय्योरुपसर्गयोः आपंचैवहस्वोनानांयथावाचानिषादिशा ।अवगाहः व
गाहः अवतंसः वतंसः अपिहितं पिहितं अपिधानं पिधानं [illegible] ह्रस्वोवा
स्त्रियांकापिपरेतरादौचर्स्वस्यह्रस्वोवा वेणिका वेणीका नदिका नदीका श्रे
यसितरा श्रेयसीतरा श्रेयसितमा श्रेयसीतमा श्रेयसितरा [illegible] श्रेयसी
तरा नौकादौह्रस्वोनभवति नौरेवनौका स्त्रीरेवस्त्रीका इत्यादौनभवतिवाग्रहणा
के देव निश्चयेनघतेस्यः नेषु ः र्थेष्विति निपाताः निपातानामनेकार्थत्वात् नयक
अनेक अनेकार्थायेषांते अनेकार्थाः अनेकार्थानांभावः अनेकार्थत्वं तस्मात्
नृणारैप नचस्रव अणचयघांसमाह्वारोनुणा तस्मातनुणः २५ नकारांताद

कारांतात् ऋणांतात्स्त्रियामीप्प्रत्ययो भवति [illegible] दंडो विद्यते यस्याः सा
सा॰ दंडिनी दंतिनी करिणी मालिनी कपोतनी हरिणी ईपि राज्ञोः लोपो वक्तव्यः रा
४० ज्ञी श्वादेः शुनी मनी हर्त्री कर्त्री धात्री यस्य लोपः इस्य ग्रस्य यः तस्य लोपो भवा
ति स्वरे यकारे च परे गैयगावी वात्सिही समासन हि न स्त्रीप्रत्ययेष्वयं विधिर्वेदिता
व्यः ष्टित्रः षचटव गचञचपंचानां समाहारः ष्टित् यस्य तिष्ठति तस्मात् ष्टितः षकार
टकार उकार ञकारानुबंधात्स्त्रियां ईप्प्रत्ययो भवति षवर्ताकी टक्कुरवरी अ॰ गामकी
र भवंती अप्ययोगान्नित्यं अप्रत्यययप्रत्ययस्कंधूधिनोः वर्णात्परस्य शातुर्नित्यं नुमा
गमः स्यादीपीकारे च परे पचंती दिव्यंती वादीयाः शातः अवर्णात्परस्य शातुर्वा नु

मागमोभवतिईकारेऽपिचपरे नृदती नृदंती नदादेः नदादेर्गणात्स्त्रियामीप्र
त्ययोभवति नदी गौरी गौतमी नदादिः आकृतिगणोयं नसंख्यांतेरणपरिग्रह
णात् चतुर्थी पंचमी द्वादशी पौर्णमासीइत्यादि ईप्यनडुहोवावक्तव्यः अन आपव्१
डुही अनडुहा हायनाद्वयसिचवर्षेऽपि द्विहायनी चतुर्हायनी पुरुषाद्वाप्रमाणे
द्विपुरुषी द्विपुरुषा इंद्रादेरानीप् इंद्रादेर्गणात्स्त्रियामानीप्प्रत्ययोभवतिपुंयो
गे इंद्रस्यस्त्री इंद्राणी मृडाणी भवानी आदिशब्दाद्रुद्र [illegible] वंशर्वरुद्रादयःशब्दाश
ह्यंते ब्रह्मणःस्त्री ब्रह्माणी वरुणानी शर्वाणीनोवाइतिटेर्लोपः [illegible]
ने आचार्यानी हिमारण्ययोर्महत्वे महत्हिमं हिमानी महत्अरण्यं अरण्यानी

स्व२ लि६

सा·
४८

नी यवाद्दोषे दुष्टो यवो यवानी यवनाल्लिप्यां यवनानी मातुलोपाध्यायोर्वा मा
तुलानी मातुली उपाध्यायानी उपाध्यायी आर्यक्षत्रियाभ्यां वा स्वार्थे आर्याणी।
आर्या क्षत्रियाणी क्षत्रिया ईश्चमाद्दारो गुणाश्च हयी त्रयाणां समाहारः त्रयी शूद्रा
गेव अकारांतात्सुयोगे स्त्रियामीप्रत्ययो भवति शूद्री गणकी पालकांतान्न गोपा
लिका अश्वपालिका सूर्याद्देवतायामा सूर्यस्य स्त्री देवता सूर्या अन्या सूरी जाते
रयोपधात् जातिवाचिनोऽयकारोपधादकारांतात्स्त्रियामीप्रत्ययो भवति मेषी
महिषी हंसी शूकरी कर्कटी ब्राह्मणी अयकारोपधाद्ग्रहणात् क्षत्रिया वै
श्या इत्यादौ ईप्रत्ययो न भवति क्वचिन्न बलाका गवय हय मुकय मनुष्य।

४८

स्यानामतिषेधः गवयी हयी मुकयी हसात्तद्धितयस्योपिलोपः मनुषी ईपिम-
प त्स्यस्यलोपः मत्सी प्रथमवयोवाचिनोऽतर्ईपवक्तव्यः कुमारी किशोरी कलभी प्र-
थमवयोग्रहणात् वृद्धा स्थविरा अतग्रहणात् शिशुः पुच्छाद्वादीर्घपुच्छा दी-
र्घपुच्छी स्वांगाद्वा स्वांगवाचिनोवास्त्रियामीप्रत्ययोभवति सुमुखी सुमुखा ।
सुकेशी सुकेशा मृगाक्षी मृगाक्षा तन्वंगी तन्वंगा वाग्रहणात् पद्मवदना क-
मलनयना कल्याणक्रोडा किसलयकरा मृणालभुजा इत्यादेनभवति के-
दिकारादक्तेरीप्प्रत्ययोवावक्तव्यः अंगुलिः अंगुली धूलिः धूली आलिः आ-
ली आजिः आजी अकेरितिविशेषणात् हानिः मतिः भूतिः एवमनादेः

सा॰
५२

मन्वादेर्गणात्स्त्रियामीप्रत्ययोभवति ऐकारादेशश्च चकारात्मनोरौवा मना
यी मनावी वृषाकपायी पत्यादयः पत्यादयोईवंतानिपात्यंते पत्नी अंतर्व
त्नी नारी सखी अस्वी अर्हजरती युवतीप्राची प्रतीची उदीची अवाची श्वश्रूः
स्त्रियाद्यार्थे ऊप्रत्ययांतानिपात्यंते दाराशब्दोनित्यंबहुवचनांतः पुंलिंगः दाराः
दारान् दारैः दारेभ्यः दारेभ्यः दाराणां दारेषु वोर्गुणात् उकारांता नाम्नो विशेषणेन तदंतलाभः ४
गुणवाचिनोवास्त्रियामीप्रत्ययोभवति पट्वी पटुः मृद्वी मृदुः तन्वी
तनुः ऋज्वी ऋजुः लघ्वीलघुः अतजः उकारांतान्नाम्नस्त्रियामूप्रत्ययोभवतिये
रवामोरूःकरभोरूः युवतिः युवनशब्दात्स्त्रियांतिःप्रत्ययोभवति नाम्नोनोलोपशं यो

५२

शुवतिः पभ्योनामत्वात्स्याद्यः ततः आवंतादाय इति सिलोपः शेषांगंगावत्
इवंताद्धसेपः सेर्लोपः इति सिलोपः नदीवत्प्रक्रियाः स्त्रिप्रत्यया समाप्तं अथ
विभक्त्यर्थो निरूप्यते लिंगार्थे प्रथमा प्रातिपदिकार्थे प्रत्ययादेः तिरिक्तमर्थं वच्छब्द्यपलिं
गं तस्यैवार्थसत्तामात्रे प्रथमा विभक्तिर्भवति [illegible]
[illegible] षट्कारकभेदसंबंध वस्तुसत्तामात्रं तत्संख्यालिंगादयोपि प्रथमार्था उ
क्तिकेचित् लिंगमात्रे द्वेषां ते लिंगादयः लिंगं स्त्रीनपुंसकलिंगआदि शाद्वामपरि-
माणवचनप्रभृतयः प्रथमैव यत्र्यर्थे एषां ते प्रथमार्थाः यथा लिंगं देवः श्रीः
ज्ञानं परिमाणे द्रोणः खारी आढक एकः द्वौ बहवः अति इति विभक्तिवर्णनं ते रा।

जोरोयात्कुमारीरोद्रूयते [illegible] वो भुज्यते भुवं भूपालः आमास्तौ रामलक्ष्मणौ १
स्तौति संतः किंयतः कुमाराः शेरते स्वैरं रोहूयते च नारकाः जेगीयते च गीतज्ञैः
सा॰ मेमूयंते रुजार्जिताः २ आमंत्रणे च आमंत्रणमभिमुखीकरणं तस्मिन्नर्थे प्र
५३ थमा विभक्तिर्भवति भो मम गुरुः गोविंद प्रसीद परमेश्वर कुमारौ शेरते स्मासाथां द
मध्ये मातरश्विनः १ भोस्तः भो सभगो स्व्र्वो मस्व इत्येते शब्दा निपातसंतेपि विषये
त्वमस्व भोऽश्वा राघव भगो स्त्वं भ्ये नमोस्तु ते अधीष्व भो महाराज ज्ञातयायोः स्वयस
रे शेषाः कार्यकर्तृसाधनयोर्दानपात्रे विश्लेषावधौ संबंधे आधारभावयोः शेषा
विभक्तयो विहिताया याः षष्ठीभक्तयो यथा संख्येन षष्ठ्यर्थेषु भवंति कार्यं कर्म कार

केउत्साघे ग्राम्येसंस्कार्य्येविकार्य्येचद्वितीयाविभक्तिर्भवति कटंकरोतिकाष्ठंकोत्सूपं
पश्यंतिवाद्यवः राजंप्राप्नोतिधर्मिष्टः सोमंसुनोतिसोमपाः १ अभिसर्वतसोःका
र्य्योधिउपर्य्यादिषुत्रिषु द्वितीयाम्रेडितांतेषुततोऽन्यत्रापिदृश्यते २ परमाम्रेडि
तांहिकिकस्यपरेत्रूपंग्रामंत्रेतोस्यात् अभितोग्रामंनदीवहति सर्वतोनगरंनरवाट
श्यंते धिग्देवदत्तंपुरोहितं ३ उपर्य्युपरियाचकापतंति ग्राममध्येऽधियावंतिमत्स्याः
नगरमधोऽधोयांतियानदृश्यते समयाग्रामंशत्रुर्हतः निकषाग्रामंसुभंफलंग्रा
मे प्रतिग्रामंद्रुमाःफलंतिप्रतिग्रामंयज्ञाःसंति अनुग्रामंनदीवहति हाग्रामं
हाम्वामिनंकालाध्वनोर्नैरंतर्य्ये मासमधीते क्रोशंपर्वतः नैरंतर्य्येकिं नैरंतर्य्योऽ

भावे मासस्याहिरधीयते क्रोशस्यैकदेशे पर्वतः कर्त्तरि प्रधाने क्रियाश्रये साधने च
क्रियासिद्ध्युपकारके करणे तृतीया विभक्तिर्भवति भिन्नः शरेण रामेण राव
णो लोकरावणः करौ प्राणविदीर्णोपि वानरैर्युध्यते पुनः। दानपात्रे संप्रदान
कारके चतुर्थी भवति वेदविदे गां ददाति छात्राय कंस्मादददाति विश्लेषावधौ पं
चमी विश्लेषो विभागस्तत्र यो ऽवधिस्खलनयो ऽचलस्तस्याविवक्षितस्तस्या ऽ
पादाने पंचमी धावतो ऽश्वात्पतितः सुभृतो वनरातिरोगा संबंधे षष्ठी राज्ञः सु
पुत्रो ज्ञेयः पित्रोरेतत्प्रपूजनं गुरूणां वचनं पथ्यं कवीनां सम्मतं वचः। आधारे
सप्तमी आधारोऽधिकरणं षड्विधमधिकरणं औपश्लेषिकं सामीप्यकं अभि।

व्यापके नैमित्तिकं वैषयिके औपचारिकं चेति उदाहरणमाह कटे शेते कुमारो ।
सौ वटे गावः सुशेरते तिलेषु विद्यते तैलं हृदि ब्रह्मामृतं परं युद्धे सन्नह्यते धी
रोऽङ्गुल्यग्रे करिणां शतं भावे सप्तमी भावः क्रियालक्षणं तत्रापि सप्तमी या
क्रियया क्रियांतरं लक्ष्यते तत्र क्रियालक्षणं भावः वर्षति देवे चौरश्चागतः पत
त्सुऽंशुमालिनि विपतितोऽगतिः विना सह नमस्तेति र्थ्याणां सामान्यादिभिश्च
यतेषपियोगे द्वितीयाद्या विभक्तयो भवंति विना पापैः सर्वफलानि ऋते रणाद्वि
णा किं जीवितेन ऋते रामात्को मां मधुः अस्मादि पदाद्ग्राह्ये सहशटधीसाकं साईम
सममित्यादियोगेन तृतीया सहशिष्येणागतो गुरुः सदर्पाश्चैत्रो मैत्रेण सह ।

सा॰
४५

द्वियोगेऽप्रधानेतृतीया साकंनयनाभ्यांसन्नाः दंतासार्द्धंयविभिर्हतः साधुः सर्वे
वंद्येगिरादितोगुरुः नमःस्वस्तिस्वाहास्वधालंवषड्योगेचतुर्थी नमोनाराय
णाय स्वस्तिराज्ञे सोमायस्वाहा पितृभ्यःस्वधा अलंमल्लोमल्लाय वषडिंद्रायशि
क्षायैवषट् ऋतेऽन्यादियोगेपंचमी ऋतेज्ञानान्नमुक्तिः अन्योग्रहाद्विहारः ति
र्हीरात्तोषष्ठीनिर्द्धारणेक्रियागुणजातिभिः समुदायात्पृथक्करणंतत्रषष्ठीविभ
क्तिर्भवति गवांमध्येकृष्णासंपन्नक्षीरा क्रियापराणांमध्येभगवदाराधकःश्रेष्ठः
पतेषांक्षत्रियःशूरतमः स्वाम्यादियोगेषष्ठीसप्तम्यौ गवांस्वामी गोषुस्वामी गो
ष्वधिपति गवामधिपतिः कर्तृकर्म्मणोरकादौकृतिषष्ठीकर्तरिकार्येचषष्ठी ।

४५

देवे

स्यात् कादिवर्ज्जिते कृदंते शब्दे प्रयुज्यमाने व्यासस्य कृतिः भारतस्य श्रवणं अकादौ
इति किं त्वया कृतं ग्रामे ग्रामः स्वतो च कार्य्ये षष्ठी स्यात् यथा तो प्रयुज्यमाने चका
र्य्ये कर्म्मणि षष्ठी स्यात् चकारग्रहणात् द्वितीया पेष्टव्या मातुः स्मरति मातरं स्मर
ति हेतौ तृतीया पंचमी च वक्तव्या अनित्यः शब्दः कृतकत्वेन कृतकत्वाद्वा भय
हेतौ पंचमी चौराद्बिभेति व्याघ्रात् त्रस्यति विशुन्याताद्व्यक्तितः षष्ठी च हेतुप्रयोगे।
कस्य हेतोरियं कन्या इत्थंभावे तृतीया अन्यस्यां ज्योपचारेण लक्षणं स्वरूपभावः
शिष्यं पुत्रेण पश्यति संसारमसारेण पश्यति येनांगेनोऽङ्गविकारः येन विकृते
नांगिनोऽङ्गविकारो लक्ष्यते तस्माद्धि कृतात् तृतीया विभक्तिर्भवति अक्ष्णा का

णाः पादेनखंजः शिरसाखल्वाटः अंगविकारः किं अक्ष्णा काणमस्य नासिकया विप
रा कर्णेन बधिरः जनिकर्तुः प्रकृतिः जायमानस्य कार्यस्योपादानमपादानसंज्ञं स्या पा२
त् तत्रापादाने पंचमी यस्मात्प्रजाः प्रजायंते तद्ब्रह्मेति विडर्थाः आङादियोगे
पंचमी ~~यस्मात्प्रजाः प्रजायंते तद्ब्रह्मेति विडर्थाः~~ आ पाटलिपुत्राद्देवो वृष्टः पा
टलिपुत्रं नाम नगरं वर्जयित्वा नादर्थे चतुर्थी वक्तव्या संयमाय श्रुतिं धत्ते नरो ध
र्माय संयमं धर्मं मोक्षाय मेधावी धनं दानाय भुक्तये १ क्रुधादियोगे चतुर्थी क्रुधा
य क्रुध्यति मित्राय द्रुह्यति मित्राय कुप्यते गुणवते असूयते कश्लाघे कर्मण्य
धिकरणे पंचमी च वक्तव्या हर्म्यात्प्रेक्षते हर्म्यमारुह्य प्रेक्षते इत्यर्थः आसनात्प्रेक्षते

ते आसनेउपविशप्येद्वतेश्त्यर्थः निमित्ताकर्मसंयोगेसप्तमीचवक्तव्या चर्मणि
द्वीपिनंहंतिदत्तयोर्हंतिकुंजरं केशेषुचमरींहंतिसीम्निपुष्कलकोहतः विषयेच रं
सप्तमी तर्केचतरः षष्ठीसप्तम्यौ चानादरे वहूनांक्रोशतांगतश्चौरः वहुषुसा
धुषुनिवारयत्स्वपिस्वयमनार्ययायात्यःसाधुमार्गेणमातापित्रोरुदितोःप्रव्रजति
पुत्रः प्रत्ययोक्तेप्रथमा यदिदंकार्यंवादिनेनाख्यातेनकृताचोक्तेभवतितत्रप्र
थमाप्रयोक्तव्या घटःक्रियते पटःकार्य छंदसिस्यादिसर्वत्रेदम्भाव्हेति पु
नंपुनव्रलणास्यति जनतीविरिच्छः गोप्यः कर्तृकर्मचकरणसंप्रदानंचतथै
कं अपादानाधिकरणेइत्याहुःकारकाणिषट् । यदाकर्तुरित्यादितीयास्यात् कर्म

सा· ४७

णेः प्रथमा तदा उक्तकर्म प्रयोगो यं नमस्मै पदं तदा २ इति कारकप्रक्रिया ॥ अथ
समासप्रक्रिया लिख्यते अथार्थवद्विभक्तिविशिष्टानां पदानां समासो निरूप्यते समा
सश्चान्वयेनाम्नां नाम्नामन्वये योग्यत्वे सत्येव समासो भवति च शाब्दान्तर्हितो पि
विभक्तिर्लुप्यते यत्र तदर्थस्तु प्रतीयते एकपद्यं तु शब्दानां समासः सोभिधीयते १
ततो भार्या पुरुषस्येत्यादौ न भवति परस्परमसंबंधात् स च षड्विधः अव्ययीभा
वः तत्पुरुषः द्वंद्वः कर्मधारयः द्विगुः बहुव्रीहिश्चेति तत्र पूर्वपदप्रधानो ऽव्य
यीभावः द्विगुतत्पुरुषौ परपदप्रधानौ द्वंद्वकर्मधारयौ चोभयपदप्रधानौ बहुव्री
हिरन्यपदप्रधानः तस्मात्क्रियाभिसंबंधादुभयपदप्रधानो बलवान् एकपद्यमे

कस्त्वर्थमेकविभक्तिकत्वंचसमासप्रयोजनं स्त्रीअधिइतिस्थिते स्त्रीशब्दाद्दिती
यैकवचनेअम् स्त्रियमधिकृत्यभवतिइतिविग्रहे अनयपयोगपार्थसमर्थकः।
पदः समुदायोविग्रहोवाक्यमिति यावत्कृतेसमासेऽव्ययस्यपूर्वनिपातोव
क्तव्यः पूर्वं व्ययेऽव्ययीभावः अव्ययपूर्वपदेसतियोऽन्वयःसोऽव्ययीभावसं
ज्ञकःसमासोभवति समाससंज्ञायां समासप्रत्ययोर्लुक् समासेवर्त्तमानायाः
विभक्तेः प्रत्ययेपरेचलुग्भवतिइत्यस्मोलुक् निमित्ताभावेनैमित्तिकस्याप्यभा
व नामसंज्ञायांस्यादिर्विभक्तिः अधिस्त्रीमितिस्थिते सनपुंसकं सोऽव्या
येभावोनपुंसकलिंगोभवति नपुंसकाद्ध्रस्वत्व अव्ययीभावात् अव्ययीभावा

सा॰
४८

नरस्यविभक्तेर्लुक्स्यात् अधिस्त्रि गृहकार्यं रायमतिक्रांतमतिरि कुलं नावमतिक्रां
तमतिनु जलं ह्रस्वादेशोसंध्यक्षराणामिकारोकारौवक्तव्यौ यथासादृश्ये यथा
शक्तेसादृश्येऽर्थेवर्त्तमानः समस्तेनसहअव्ययीभावसंज्ञकः समासोभवति शक्ति
मनतिक्रम्यकरोतीति यथाशक्ति एवं यथामति ज्येष्ठमनतिक्रम्यकरोतीतिय।
थाज्येष्ठं एवं यथाबलं सादृश्येतु यथाहरिस्तथाहरः अतोमनतः अकारांता।
दव्ययीभावात्परस्यविभक्तेरम्भवति अंते[illegible]वर्जयित्वा कुंभस्यसमीपे उप
कुंभंवर्त्तते उपकुंभंपश्य वातृसप्तम्योः तृसैतयोः परतोवाअम्स्यात् उपकुंभे
कृतं उपकुंभेनकृतं उपकुंभेदेहि उपकुंभादानय अनतइतिविशेषणात्किंच। ४८

स्याग्रमूत्नभवति उपकुंभंदेशः उपकुंभेतिष्ठेदि अवधारणार्थेयावतिच अव
धारणार्थेयावच्छद्वे प्रयुज्यमानेयोऽव्ययःसोऽव्ययीभावसंज्ञकः समासोभव-
ति यावंति ग्रामब्राह्मणाःसंभवंति तावतोब्राह्मणानामंत्रयस्वेतिविग्रहे यावदऽ
मंत्रमामंत्रयस्व मक्षिकानामभावोनिर्मक्षिकमधुवर्त्तते अव्ययःऽव्ययीसंज्ञकःस
मासः वैरस्याभावोनिर्वैरं द्वितीयाद्यंतेः[illegible] अमादौतत्पुरुषः द्वि
तीयाद्यंतेसर्वपदेसतियोऽव्ययःसतत्पुरुषसंज्ञकः समासोभवति ग्रामंगमः
ग्रामगामः दात्रेणछिन्नंदात्रछिन्नं यूपायदारु यूपदारु वृकेभ्योभयं वृकभ
यं राज्ञःपुरुषःराजपुरुषः अक्षेषुशौंडः अक्षशौंडः कोचित्समायंतस्यपदस्य

वा न

परत्वंवक्तव्यं अग्नौआहितः आहिताग्निः सर्वभूतः भूतसर्वः समासेक्वचिदेकप

सा॰ ५९ दंगणानकेतः क्वचिद्गुणानत्रिनयनशब्दसमासेनभवति त्रीणिनयनानियस्यसः त्रि

नयनः आम्राणांवनं आम्रवनं शराणांवनंशरवणं पानस्यवा पानशब्दस्यन ।

कारस्यणकारोभवति सुरायाःपानं सुरापाणं नञि नञ्सर्वपदेसतिसमासेतत

त्पुरुषःस्यात् नः समासेसतिनञोऽकारादेशःस्यात् नाकादिवर्जं नाकंनाग

नमुचिनवननक्षत्रंनकुलंनपुंसकादयोनगादयः अन्स्वरे समासेसतिनञोअनादे

शःस्यात्स्वरेपरे अश्वादऽश्वोः नश्वः नअश्वइतिविग्रहे नब्राह्मणो अब्राह्मणः धर्मे

णविरुद्धो अधर्मः ग्रहणस्याभावोऽग्रहणं नदस्यतद्धितकृदन्तदभावेषुनञ्प्रव ।

स

५९

नेते चार्थेद्वन्द्वः समुच्चयान्वाचयेतरेतरयोगसमाहाराश्चार्थाः तत्र द्वंद्वसमासो
भवति तत्रेश्वरंचगुरुंचभजस्वेति अत्रैकमेकक्रियाभिसंबंधे समुच्चये समासो
नास्ति वटोभिक्षामटगांचानयेति अत्रैकाक्रियाद्वयसंबंधेऽन्वाचये समासो ।
नास्ति वटोभिक्षामटगोयोः परस्परमसंबंधात् इतरेतरयोगे समाहारे चार्थे द्वंद्वः
समासो भवति द्वंद्वेऽल्पस्वरप्रधानेकारोकारांतानां पूर्वनिपातो वक्तव्यः पटु
श्च गुप्तश्च पटुगुप्तौ अभ्यर्हितानां चार्चितानां पूर्वप्रयोगः अग्निश्च मारुतश्च अग्निमारु
तौ भोक्ता च भोग्यश्च भोक्तृभोग्यौ यवश्च खदिरश्च यवखदिरौ स्त्री च पुरुषश्च स्त्री
पुरुषौ देवताद्वंद्वे पूर्वपदस्य दीर्घो वा वक्तव्यः इंद्रश्च बृहस्पतिश्च इंद्राबृहस्प

सा॰
५०

ति अग्न्यादेः सोमादीनां षत्वं वा वक्तव्यं अग्निश्चसोमश्चअग्निषोमौ इतरेतरयोगेद्वि
र्वचनं एकवद्भावोबहुवचनंवासमाहारेवक्तव्यः शशाश्चकुशाश्चपलाशाश्च
शशकुशपलाशाः वाशशकुशपलाशं अग्न्यादीनांविभक्तिलोपेपूर्वस्यस्वरागम
गोवक्तव्यः अनश्चअनयश्चअनसोमं परश्चअपरश्चपरापरं एकत्वेद्विगुद्वंद्वौ ए
कत्वेवर्त्तमानौद्विगुद्वंद्वौनपुंसकलिंगौभवतः गजश्चअश्वश्चगजाश्वंपाणिश्च
पादौचपाणिपादं अहिश्चनकुलश्चअहिनकुले इतिद्वंद्वः संख्यापूर्वोद्विगुः
संख्यापूर्वःसमासोद्विगुर्निगद्यते समाहारे ऽ नर्थपद्विगुः समाहारे ऽर्थेद्विगुः
समासोभवतितस्मादकारांताद्विगोरीप्रत्ययोभवति दशानांग्रामाणांसमा

द्वौर्दशग्रामी एवं पंचग्रामी पंचाग्नयः समाहृता पंचाग्निः पंचानां गवां समाहारः
पंचगु नवगु सकाद्भस्वत्त्रयाणां फलानां समाहारः त्रिफलेति नूळिनः पात्रा-
दीनामीप्रतिषेधः पंचानां पात्राणां समाहारः पंचपात्रं त्रयाणां भुवनानां स-
माहारः त्रिभुवनं चतुर्णां पथ्यानां समाहारः चतुष्पथं इतिद्विगुः बहुव्रीहि-
रन्यार्थेऽन्यपदार्थप्रधानोयः समासः सबहुव्रीहिसंज्ञकोभवति बहुधनंय-
स्यसबहुधनः आत्तिधनं यस्य स आत्तिधनः यस्य प्रधानस्यैकदेशो विशेषणंत-
या यत्र विज्ञायते स तद्गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः लंबौ कर्णौ यस्य स लंबकर्णः
बहुव्रीहौ विशेषणसमस्यन्तयोः पूर्वनिपातो वक्तव्यः भुवने कीर्तिर्यस्य स भु-

वनकीर्त्तिः नैहारादिभ्यस्त्र इंडः शेषरो यस्य स इंडशेषरः चंद्रशेषरः चक्रंपा-
णौ यस्य स चक्रपाणिः कपिः ध्वजे यस्य स कपिध्वजः पद्मं नाभौ यस्य स पद्मना-
सा॰ भिः प्रज्ञामेधयोर्भस्त्वकुवलयः सुष्ठु प्रज्ञा यस्य स सुप्रज्ञाः दुष्टा मेधा यस्य स दु-
५८ र्मेधाः धर्मादेरन् धर्मशब्दादन् प्रत्ययो भवति सुष्ठु धर्मो यस्य स सुधर्मा अन्यार्थे
स्त्रीलिंगस्यान्यार्थे वर्त्तमानस्य ह्रस्वो भवति रूपवती भार्या यस्य स रूपवद्भार्यः
पुंवद्वा समासे सति समानाधिकरणे पूर्वस्य स्त्रीलिंगस्य पुंवद्भावो भवति रूपवद्भा-
र्यादीपो नित्यमिति वा न ह्रस्वः कल्याणीप्रियस्तादौ न भवति गोः गोशब्दस्या॰न्या-
र्थे वर्त्तमानस्य ह्रस्वो भवति [illegible] चित्रा गावो यस्य स चित्रगुः संख्यास्त्र्याद्यादि
५८

पूर्वस्यपादशब्दस्य लोपोवक्तव्यः सहस्रंपादाःयस्यासौसहस्रपात् सोभ
नैःपादौयस्यसःद्विपात् व्याघ्रस्येवपादौयस्यसव्याघ्रपात् शशादेश्शेष
रेपादस्यपदादेशश्चवक्तव्यः सहस्रपदः सहस्रपदा द्विपदः द्विपदा द्विपा
द्भ्यां द्विपाद्भिः टाङ्काः समासेसतिटश्चङकारश्चैतेप्रत्ययाभवति अचिंत्योम
हिमायस्यसअचिंत्यमहिमः नोवा नांतस्यपदस्यटेर्लोभवतिस्वेरयकारे
वपरे वायहणात्कोचिन्नभवतितचोपधालोपश्च अन्त्योमध्यमध्याह्नः क॰
वीनांराज्ञाकविराजः टकारात्ववेयईवर्यः कविराज्ञी [illegible] राजः सः
राजपुं टित्वादीप् राजपुत्री वाक्रमनश्चवाऽत्मनंस दक्षिणस्यांदिशिपंथा

इतिगणपथ्यः अहश्च रात्रिश्च अहोरात्रं द्वौ च त्रयश्च द्वित्राः पंच च षट् च पंचषाः

वहवः कर्तृगोपस्य सर्वकार्त्तिकः यागाः वाग्प्रमादः वहवो राजानो यस्यां सा ब॰

सा. हुराजा नगरी स्त्रियाहिलोपेकृते आवतः स्त्रियां इति बहुव्रीहिः कर्मधारयस्तुल

५२ स्यार्थे पदद्वये तुल्यार्थे प्रकार्ये निष्टेतु सति योऽन्वयः स कर्मधारयः समासो

भवति नीलं च तदुत्पलं च नीलोत्पलं रक्ता चासौ लता च रक्तलता शुभ्रांशुश्चा॰

सौ कोकिलश्च शुंकोकिलः रक्तश्चासौ पटः रक्तपटः शुक्लप्रादिका पविद्या

न्त्र इत्यादि पुंसः स्त्रिये संयोगांतस्य लोपो न वक्तव्यः नाम्नश्च कुत्सा समासः आ

देरुपसर्गस्य नाम्नश्च कुरूदेनेन सह समासस्तत्पुरुषो भवति प्रकर्षेणवादः प्रवा

दः कुंभंकरोति कुंभकारः सहादेः सादिः समासे सति सहादीनां सादिर्भवति पु
त्रेणसहवर्त्तते इति सपुत्रः क्वचिन्नभवति यथा सहचरः सहसमस्तिरसोसध्रि
सध्रिसमितिरयः अञ्चौ सहमंचतीति सध्र्यङ् नोलोपः हलंतस्यानोपधाभू
तनकारस्यलोपोभवति तिरः अंचतीति तिर्यङ् सममंचतीति सम्यङ् कु
त्सितेषदर्थेकः कोः कदादिः कुशब्दस्य तत्पुरुषे स्वरे परे कुत्सितेषदर्थयोः कत्क
वका आदेशास्युः कुत्सितमन्नं कदन्नं कदश्वः ईषदर्थे कादादिः ईषदर्थे गम्य
माने कात्कवकापने आदेशा भवंति कदुष्णं कवोष्णं कोष्णं स्वरेति किं कुग्रामः
लवणेका कालवणं पुरुषेवा कापुरुषः कुत्सितपुरुषः कुपुरुषः कुपथः

षष्ठ्यंतद्वयोर्द्वौ दंतस्य दत् षस्य उत्वं दस्य डुत्वं धस्य ढत्वं दंतस्य दत् संख्यायाः प्रका-
सा॰ रेथा षड्वदधाचधोऽस्या षट्प्रकाराः षस्य सः षोढा षड्दंता यस्य स षोडन् अंवदंत
५२ वृ स्य दन् हुँस्यति महांश्चासौ ईश्वरश्च महेश्वरः महतष्टेरकारो वक्तव्यः समानाधि-
करणे महतीच माया च महामाया दिवोद्यावा दिवशब्दस्य द्यावादेशो भवति द्या-
वापृथिव्यौ प्राकृतीगणोऽयं प्रलक्षकचित् क्वचित्समासे कृते न द्विते ऽपि विभक्ते-
रलुग्भवति कृच्छ्रान्मुक्तः स्तोकान्मुक्तः अप्सुयोनिरप्सुसेयति अप्सुयोतिः उरसिलोमा
हृदिस्पृक् कंठेकालः वाचोयुक्तिः दिशोदंडः पश्यतोहरः इत्यादि क्वचित्समासे कृते
सति समानाधिकरणे शाकपार्थिवादीनां मध्यपदस्य लोपो वक्तव्यः शाकः प्रिय-

आसौपार्थिवश्च शाकपार्थिवः देवपूजकश्चासौब्राह्मणश्च देवब्राह्मणः आदेश्च
द्वंद्वे द्वंद्वेसमासेसतिकश्चिदादिपदस्यलोपोभवति मातापितरौ श्वश्रू
श्वश्रूश्वशुरश्च श्वशुरौ दुहिताचपुत्रश्चपुत्रौ अतोद्वंद्वे द्वंद्वेसर्वपदस्यअंतोआनं
वास्यात् मातापिताच मातापितरौ द्वंद्वेसर्वादिनांजसीवावक्तव्यं वर्णाश्च
आश्रमाश्चइतराश्च वर्णाश्रमेतरे वर्णाश्रमेतराः एकविभक्त्यंतविशेषणवि
शेष्यभावेनैकार्थनिष्ठत्वेसमानाधिकरण्यं वैयाधिकरण्येवबहुव्रीहौमध्यमपदलो
पश्च भिन्नार्थनिष्ठत्वेसतिभिन्नविभक्त्यंत वैयाधिकरण्यं कुमुदस्यगंधइवगंधो
यस्यसकुमुदगंधिः चकारात्गंधशब्दादिकारः हंसस्यगमनमिवगमनंयस्याः
भिन्नवचनयोरेकस्मिन्पर्यवसितसमानाधिकरण्यं २८

सांहंसगमना दिक्संख्येसंज्ञायां संज्ञायांविषयेदिक्संख्याशब्दौपरपदेनसमर्थेसम-
स्यतेसमतत्पुरुषोभवति दक्षिणाग्निः सप्तग्रामाः अविग्रहोनित्यसमासोविग्रहोवि-
सा. ग्रहवाक्यहीना यथादक्षिणाग्निसप्तग्रामाः इत्यादि अस्वोनित्यसमासोद्विधा प-
५८ कोऽस्वपदविग्रहः परपदैर्यत्रविगृह्यते यथाग्रपितिविजयतनः अनश्वः इत्या-
अपिशब्दादपरः स्वपदविग्रहोपि यथाग्रामप्राप्तोथवराविष्टिः इत्यादिनित्यंसमा-
सोऽस्वस्वपदविग्रहोपि इतिसमासप्रक्रिया अथतद्धितोत्पत्तिरुच्यते अपत्येऽ-
ण नाम्नःपरेऽपत्येऽर्थेणप्रत्ययोभवति उपगोरपत्यमितिवाक्ये उपगोःअण्इ-
तिस्थिते समासप्रत्यययोरितिविभक्त्यालोपः णकारोवृद्ध्यर्थः आदिस्वरस्याञ्णि

तिवृद्धिः स्वराणांमध्येयआदिस्वरस्तस्यवृद्धिर्भवतिञितिणितिचतद्धितेपरतः
उकारस्यचऔकारोवृद्धिः ओर्यःस्वरे उकारस्यऔकारस्यवाऽवृस्यात्तद्धितेस्वरे
यकारेचपरे औपगवः वशिष्टस्यापत्यं वाशिष्टः यस्यलोपः गोतमस्यापत्यं गौत
मः विदेहस्यापत्यं पुमान्वैदेहः ऋरउरणि ऋकारस्यउरभवतिअणिपरे कृ
वित्कसानांजमाउष्ट्याः यस्मांमातृणांअपत्यं षाण्मातुरः द्वयोर्मात्रोरपत्यं द्वैमा
तुरः अतइञन्तरथेः अकारांतान्नाम्नोऽपत्येऽर्थेइञ्प्रत्ययोभवति य
स्यलोपइतिअलोपः देवदत्तस्यापत्यंदेवदत्तिः अथरिः दाशरथिः पौरंदरिः
णायायनतोयसीयोगार्ग्यनडाविस्रीपितृष्वस्रादेश्च गर्गादेर्नडादेरयादेःस्त्रीलिं

इतान्तेम्कृष्णमात्यांपदंग्रन्थेकमस्मिन्संवत्याते१

सा. ५५ गात्पितृष्वस्रादेश्चाणपवादेन ण्यएयणीयञ इत्येते प्रत्यया भवंति अपत्येर्थे गर्गस्या
पत्यं गार्ग्यः वत्सस्याऽपत्यं वात्स्यः नडस्यापत्यं नाडायनः चरस्यापत्यं चाराय
णः स्त्रियां नाडायनी क्वचित्स्त्रीलिंगादण्णपि भूमेरपत्यंभौमः अमुष्यस्याप
त्यं आमुष्यायणः अलुक्क्वचित् इतिषष्ठ्याविभक्तेर्नलोपः अत्रेरपत्यं आत्रेयः
कपेरपत्यं कापेयः गंगायाअपत्यं गांगेयः माहेयः वैनतेयः सैंहिकेयः काद्र
वेयः पितृष्वसुरपत्यंपैतृष्वस्रीयः एवंमातृष्वसुरपत्यंमातृष्वस्रीयः मातृशब्दे
नस्वसृहिरेवसद्भावात् एवंस्वसुरपत्यंस्वस्रीयः गिनोवेतिविकल्पात्स्वसृहिः लु
ग्वज्ञत्वेक्वचित्प्रत्ययस्य अपत्येऽर्थेउत्पन्नस्यप्रत्ययस्यवज्ञत्वेसतिक्वचिद्दृष्टिर्वि.

बघेलकुस्यात् गर्गस्यापत्या गर्गाः वशिष्ठाः अत्रयः विदेहाः लकिनतत्रिमि·
त्रे देवतेदमर्थे देवतार्थे इदमर्थे चोक्ताः प्रत्यया भवंति इंद्रो देवता अस्येति ऐंद्रं
हविः स्त्रियां ऐंद्री दिक् सोमो देवता अस्येति सौम्यं देवदत्तार्थमिदं देवदत्तेव
त्तं क्वचित्तद्वा क्वचित्सूर्वोत्तरपदाद्यो र्वृद्धिः स्यात् अग्निमरुतोः इदं आग्निमा
रुतं कर्म सुहृदो भावः सौहार्दं अत्र भावे ष्यण वक्तव्यः णितो वा अकाअणादयः
प्रत्यया विषयांतरे णितो वा भवंति अंत्रोगोर्षस्य सः अजगुः शिवः तस्येदं धनुरा
जगवं वा अजगवं कुमुदस्य गंध इव गंधो यस्य स कुमुदगंधि कुमुदगंधेरपत्यं·
स्त्री कौमुदगंध्या आवंत्या स्त्रिया श्वशुरस्यापत्यं श्वाशुर्यो ग्रामः विसोरिदं वैसलं

सा· गोरिदंगाव्यं कुलेभवं कुल्यं अत्रप्रयोगाद्वयेन्द्वेराभावः तवेदं तवदीयं ममेदं म
५८ दीयं यस्येदं यदीयं एतस्येदं एतदीयं तस्येदं तदीयं चतरस्यलोपः चतरशब्दा
स्यचकारस्यलोपोभवतिईयप्रत्ययेपरे स्वपरयोः कञ् स्वस्येदं स्वकीयं प
रस्येदं परकीयं सरागार्थेयभ्यश्च एभ्यः शब्देभ्यः सरागार्थेप्रत्ययाभवंतिस
त्यामूरकः नर्थ्यः नदीयः अन्यस्यदकु अन्यशब्दस्यदकारागमोभवतिईयप्र
त्ययेपरे ककारस्यानियमार्थः अकारस्ग्वारणार्थः अन्यस्येदं अन्यदीयं अर्द्ध
जरत्याः इदंअर्द्धजरतीयं कारकात्क्रियायुक्ते कारकादथेतेप्रत्ययाःभवंति ।
क्रियायुक्तेकर्त्तरिकर्मणिचाभिधेये कंक्रमेनरकंवस्त्रं कोंकमं कक्रमेनरतीय

ङ

कसुंभेन रक्तं वस्त्रं कौसुंभं मथुराया आगतो माथुरः एवं ग्रामे भवो ग्राम्यः
धुरं वहति इति धुर्यः धौरेयः केनेयकाः कन्नईयञ्कपते प्रत्ययाः भवंति भवाद्यर्
र्थेषु गिरितंचैषां वैकल्पिकं कर्णाटे भवः कार्णाटकः वा कर्णाटको ग्रामादाः
गतस्तत्र जातो वा ग्रामीणः सध्र्यं[ची] भवः सध्रीचीनः सम्यं[ची] भवः समीचीनः ति ङ.
पङ्क र्यं[ची] भवस्तिरश्चीनः क्वचिद्यलोपो वक्तव्यः ग्रणादौ प्रत्यये परे क्वचिदुपधाया य
कारस्य लोपो भवति कन्यायाः जातः कानीनः पुष्ये जातः पौषीणः तिष्ये जातः तै
षः ईकारे हत्यपतेहहिश्च मत्स्यस्य इयं मात्सी ग्रगस्त्यस्य इयं आगस्ती सूर्यस्य इयं सौरी
सौर्यः तत्र भवः सौरेयः तिष्येणा युक्तः कालः तैषः पुष्येणा युक्तः कालः पौषः वा ।

पौषी शुक्रात्स्वं शुक्रियं यद्वा शुक्रो देवतास्येति शुक्रियं इंद्रियं वज्रादि वा तत्राजातः
सा॰ तत्रियः तात्रः श्वोदीव्यतीति श्वादिकः शब्दानधीते वेत्ति वा शाब्दिकः तात्रः श्वोदी
५८ व्यतीति श्वाह्निकः शब्दानधीते वेत्ति वा शाब्दिकः शब्देभवः शाब्दिकः शुक्रेभवे शु
क्रियं इंद्रेभवं इंद्रियः नाविकः वेदभवः वैदिको मंत्रः तीर्थे च तु वैदकी स्तुतिः शास्त्रे
णाजयतीति शास्त्रिकः धनुषाजयतीति धानुष्कः आख्याताव्ययात्सर्वादेश्च प्रा
गः कृ आख्यातस्याव्ययात्सर्वादेश्च प्राग कृ प्रत्ययो भवति पचतकि उच्चकैः सर्वकः
नीचकैः उभकौ ततः तैः नाकिमादेरद्यादेर्भवाद्य॰र्थे त्यततौ प्रत्ययो भवतः कुत्रभवः कु
त्रत्यः कुतआगतः कुतस्त्यः तत्रत्यः ततस्त्यः अद्यभवः अद्यतनः श्वस्तनः सद्या

स्तनः सदातनः सनातनः स्वार्थेपि अत्काप्रत्ययाः स्वार्थेपि भवंति देवदत्त एव दैव
दत्तिकः चत्वार एव वर्णाश्चातुर्वर्ण्यं चोर एव चौरः अणीनयोर्युष्मदस्मदोस्तवक
ममकादिः युष्मदस्मदोरेकत्वेतवकममकौ द्वित्वबहुत्वेच युष्माकाऽस्माकौ भ-
वतः अणि ईनपरे तवेदं तावकं ममेदं मामकं तावकीनः मामकीनः यौष्मा-
कः आस्माकः यौष्माकीनः आस्माकीनः त्वतलौ तलेस्मादष्येऽर्थे त्वप्रत्ययः स्यात्
त्वंदेवतात्वतलं चंद्रवत्त्वं घटवदृदंपटवत्केवलं भावेतत्वयणः शब्दस्यप्रवृ-
त्तिनिमित्तं भावस्तस्मिन् भावेतत्वयणा एतेते प्रत्ययाः भवंति ब्राह्मणस्यभावो
ब्राह्मणानांस्वनिसंस्त्रीलिंगत्वादाप् ब्राह्मणस्यस्वभावो ब्राह्मण्यं ब्राह्मणत्वं सम

सा० ५८

होरस्माच्चेत्रेङ्गा: त्रयाणांसमाहारोत्रेता जनानांसमाहारोजनतासौमनस्यं सोभा
ग्यं वैदुष्यं कर्मण्यणपियणावक्तव्य: ब्राह्मणस्यकर्मब्राह्मण्यं राज्ञः इदंकर्मराज
न्यं नोवेतिटिर्लोप: लोहितादेरिमन् लोहितादेर्गणात्भावेइमनप्रत्ययोभव
ति सचडित् लोहितस्यभावोलोहितिमा अणोर्भाव: अणिमा महतोभाव:।
महिमा लघिमा अत्रइमनि हसादेर्लघो: ऋकारस्यरेफोभवतिइमनिपरे पृ
थोर्भाव: प्रथिमा दृढस्यभाव: द्रढिमा हसादेरितिकिं ऋजिमा लघुत्वेकिंकृ
शिमा बहोर्भावइतिविग्रहेइति बहोरिलोपोभूचबहो: बहोरुत्तरेषामिमनादी
नामिकारस्यलोपोभवति बहो:स्थानेभूचादेश: एकस्वरत्वात्नटिलं भूमा अ

५८

स्यर्थेमतः नाम्नोऽस्त्यर्थेमतः प्रत्ययोभवति इकारोनुम्विधानार्थः गोर्विद्य-
तेऽस्याऽस्मिन् वा गोमती श्रीमान् श्रीमती अश्कौवमतवऽर्थे वैजयंतीपता
कायस्यपस्मिन्वा वैजयंतः मायिकः चकारादऽस्त्यर्थेऽन्येपिप्रत्ययाःभवं
तिफलिनःवर्हिणः अत्रइनप्रत्ययः रजस्वला अत्रवलप्रत्ययः इत्यादिप्र-
योगाः मांतोपधाद्दविवो मकारांतान्मकारोपधादवर्णांतादवर्णोपधाच्चवति-
तोप्रत्ययोभवतः अस्त्यऽर्थे भगःविद्यतेअस्यसभगवान् भवान् धनवान् दृष
द्वान् दृषद्वती धनी छत्री जयी दंडी भूमिःकिंवान् शामेविद्यतेअस्यसशामवा
न् शामी तडिदादिभ्यश्च तडित्वान् मरुत्वान् धनतःकिं धनज्ञः परिमाणेव

तः यत्तदेताः यत्तदेतदोष्टेरात्वं भवति परिमाणमर्थे वतौ परे यत्परिमाणमस्येति यावा

न् तावान् किमः किर्घश्च किमशब्दस्य कि आदेशो भवति वतोर्वकारस्य यकारः

सा० कियान् अदसश्चैतदोवा यत्तदष्टेरात्वं भवति यस्मिन्नदेः अनभवति तस्मि

५९ न् इदमईशादेशः वकारादहतोर्वकारस्य यकारः शाकारः सर्वादेशार्थः एतावान्

इयान् तेनदादेरिलः तेनदादेः शब्दात् अस्यार्थे इलः प्रत्ययो भवति तेनदमस्यास्ती

ति तदिलः [redacted] उदरिलः शेवात्पेदमाङरः दंतशब्दात् शेवात्पे अर्थे उरः

प्रत्ययो भवति उन्नताः दंता अस्येति दंतुरः [redacted] अहादेर्लः अहा

देर्नाम्नः अस्यार्थे लः प्रत्ययो भवति अहादयाः कृपा अस्यास्तीति अहालः कृपालः

दयालुः तपस्मायामेधास्रग्भ्योऽस्त्यर्थेविनलक्ष्यः तपोऽस्यास्तीतितपस्वी माया
वीमेधावी स्रग्वी वाचोग्मिनिरस्त्यर्थे वाचशब्दात्मिन्प्रत्ययोभवति गकारमका
रादित्वनिषेधार्थस्तेन ज्मेज्मावान वाग्मी अलाटौकुत्सितभाषिणि कुत्सि
तावाक्यसमः वाचालः वाचाटः ईषदपरिसमाप्तौ कल्पदेश्यदेशीयाः ईषद
परिसमाप्तः सर्वज्ञः सर्वज्ञकल्पः पटुदेश्यः पटुदेशीयः प्रशंसायांरूपः प्रश
स्तोवैयाकरणरूपः पाशः कुत्सायां वैयाकरणपाशः भूतपूर्वेचरट् पूर्वंदृष्ट
दृष्टचरः दृष्टचरी प्राचुर्यविकारप्रायाद्यादिषुमयट् अन्नंप्राचुर्यमस्मिन् स
अन्नमयोयज्ञः मृदोविकारादौमृन्मयोघटः ह्रीमयोजाल्मः अमृतमयश्चंद्रः

तदधीतेवेदऽ३ऽ५ऽ णवक्तव्यः व्याकरणमधीते वेत्ति वा वैयाकरणः नैयायिकः शो
सा॰ भनोऽश्वः स्वश्वः तं वेत्ति सौवश्वः नसंधियोर्ऐदौच्च संधिजौ द्योतयोः संधिजयोः यव
९० योः संबंधिनः स्वरस्य वृद्धिर्न स्यात् किंतु तयोः पूर्वमागमो भवति ऐदौ चेत्येतावागा
मौ भवतः वर्णविश्लेषं कृत्वा यकारात्पूर्वमैकारः वकारात्पूर्वमौकारः पश्चादा
दिस्वरस्याञ्णितिचवृद्धि विआऽ३उचवृद्धौरनाकौ व्याकरणः इतोजातार्थे लज्जा
जाताअस्येति लज्जितः तरतमेयसिष्ठाः प्रकर्षे अतिशयेऽर्थे तरतमईयसइष्ठाइत्ये
ते प्रत्ययाः भवंति अतिशयेन कृस्नः कृस्नतमः शुक्लतरः शुक्लतमः इयसिष्ठौ
डितावितिवक्तव्यौ डित्वाट्टिलोपः उकारो नुमविधानार्थः न्मस्महतोऽयोदीर्घः श्री

व अतिशयेनलघुः लघीयान् लघीयसी लघिष्ठः पापीयान् पापीयसी पा-
पिष्ठः गुर्वादेरिष्ठेमनीयस्सुगरादिरादेशः टेःलोपश्च गुर्वादेर्गरादिरादेशोभव
ति टिलोपोनभवति इष्ठेमनीयस्सु परेषु अतिशयेनगुरुः गरीयान् ग
रिष्ठः स्त्रियां गरीयसी गरिमा अतिशयेनप्रियः प्रेष्ठः प्रेयान् प्रेयसी प्रेमा प्रि
यस्यप्रादेशः अतिशयेनस्थूलः स्थविष्ठः स्थवीयान् स्थविमा स्थूलस्यस्थवादे
शः ईलोपोज्याशब्दादीयसः ज्याशब्दादुत्तरस्यईयसईकारस्यलोपोभवति अति
शयेनवृद्धोज्यायान् ज्येष्ठः वृद्धस्य ज्यादेशः अतिशयेनदीर्घो द्राघीयान् द्राघि
ष्ठः अतिशयेनप्रशस्यःश्रेयान् श्रेष्ठः प्रशस्यस्यश्रादेशः बहोरिष्ठेयिः बहोरुत्त

सा॰
६१

रस्य इष्ठ प्रत्ययस्याऽकारस्य यिर्भवति अतिशयेन बहुः भूयिष्ठः भूयान् किमो
ऽव्ययादाख्यातात्तरतमयोराम्वक्तव्यः अतिशयेन किं किंतरां किंतमां अतिश
येन कुरुतः कुरुतस्तरां कुरुतस्तमां उच्चैस्तरां गायति पठतितरां उच्चैस्तमां प-
चतितमां पठतितमां परिमाणे दघ्नादयः परिमाणेऽर्थे दघ्नट् मात्रट् द्वयस-
ट् इत्येते प्रत्यया भवन्ति जानुपरिमाणं जानुदघ्नं जलं शिरोद्वयसं ऊरुद्वय-
मात्रं द्वयोर्बहूनां चैकस्य निर्धारणे किमादिभ्योऽतरडतमौ वक्तव्यौ पक्षादि लो
पः कतरो भवतः कावः कतमो भवतां तांत्रिकः भवतो यतरस्तान् किंकस्तत्र
रः अहं गणात संख्येयविशेषावधारणे द्वित्रिभ्यां तीयः द्वयोः संख्यापूरको

द्वितीयः त्रेः संप्रसारणं त्रयाणां संख्यापूरकः तृतीयः षट्चतुरोः थट् षण्णां
संख्यापूरकः षष्ठः चतुर्णां संख्यापूरकः चतुर्थः पंचादेर्मट् पंचानां सं-
ख्यापूरकः पंचमः सप्तमः दशमः कति कतिपयाभ्यां थः कतिपयथः
कतिथः कतिपयथः एकादशादेर्डः एकादशः विंशत्यादेर्वा तमट् विं-
शतितमः विंशतिः विंशः शतादेर्नित्यं तमट् शततमः द्व्यष्टनां द्वा-
त्रयोष्टाः प्राक्शतादनशीते द्वादशः त्रयोदशः अष्टादशः द्विचत्वारिंश-
द्वाऽदेवी द्विचत्वारिंशत् द्वाचत्वारिंशत् त्रिचत्वारिंशत् त्रयश्चत्वारिंशत्
अष्टचत्वारिंशत् अष्टाचत्वारिंशत् अनशीतेरिति विशेषणात् द्व्यशीतिः

अशीतिः अष्टाशीति संख्यायाः प्रकारेधा द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां द्विधा त्रिधा चतुर्धा
सा० गुणोः एणा वा धाप्रत्यये परयो द्वित्रिशब्दयोरेधा भवति पक्षे एधा वा भवति यस्लो
६२ पः द्वैधा वा द्वैधं त्रैधा त्रैधं जेवायायाजवेलादयो वक्तव्याः जेवालः प्रत्ययः जेवा
कारिकः कारिकप्रत्ययः जांघिकः इकण्प्रत्ययः क्रियायावृत्तौ कृत्व पंचकृ
त्वः द्वित्रिभ्यां सुः द्वाभ्यामुक्तं द्विरुक्तं त्रिरुक्तं वह्लादेः शः बहुवारे इति वा
कुशः शतशः सहस्रशः तयायजौ संख्यायाः द्वितयं त्रितयं द्वयं त्रयं अ
ल्पे शमीकुटीशुण्डाभ्यो रः अल्पा शमी शमीरः कुटीरः शुण्डारः शेषा निपा
ताः कस्मादयः कति यति तति इति तद्धितप्रक्रिया ॥ छ ॥ इति श्रीअनु

भूतिस्वरूपाचार्यविरचितायांसारस्वतीप्रक्रियांप्रथमावृत्तिस्समाप्तम् ॥ ॥
लिखितंपंडितगणपतकश्मीरी वजीरांवादवीचवसदाहय ॥संवत्
श्रीकृष्णायनम ॥ १९०१२ श्रीकृष्णायनमः ॥ ॥